

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi kar
Magyar Nyelvtudományi tanszék

A jász viseletben használt anyagok és ruhadarabok neveinek etimológiája

Szakedolgozat

Készítette:

Nagyné Szücs Enikő
V. évfolyam magyar-történelem OMA

Témavezető:

Tamás Gáborné dr. Póczos Rita
egyetemi adjunktus

Debrecen
2019

TARTALOMJEGYZÉK

NYILATKOZAT	3.
BEVEZETÉS	4.
A JÁSZSÁGBAN HASZNÁLT ANYAGNEVEK ETIMOLÓGIÁJA	5.
A JÁSZ VISELET DARABJAINAK ETIMOLÓGIÁJA	11.
A JÁSZ NYELVIÁRÁS JELLEMZŐI	24.
SZÓALKOTÁSMÓDOK	29.
A NYELVI KÖLCSÖNZÉS ÉS TÍPUSAI	33.
ÖSSZEGZÉS	42.
IRODALOM	44.

NYILATKOZAT

Alulírott Nagyné Szücs Enikő, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatója ezennel büntetőjogi felelősségem tudatában nyilatkozom és aláírással igazolom, hogy *A jász viseletben használt anyagok és ruhadarabok neveinek etimológiája* című diplomamunkám saját, önálló munkám; az abban hivatkozott nyomtatott és elektronikus szakirodalom felhasználása a szerzői jogok nemzetközi szabályainak megfelelően készült.

Tudomásul veszem, hogy diplomamunka esetén plágiumnak számít:

- szó szerinti idézet közlése idézőjel és hivatkozás megjelölése nélkül;
- tartalmi idézet hivatkozás megjelölése nélkül;
- más szerző publikált gondolatainak saját gondolatként való feltüntetése.

Alulírott kijelentem, hogy a plágium fogalmát megismertem. Tudomásul veszem, hogy plágium esetén diplomamunkám visszautasításra kerül.

Továbbá felelősségem tudatában nyilatkozom arról, és aláírással igazolom, hogy a Debreceni Egyetem Elektronikus archívumába (DEA) a <http://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/85081> címre feltöltött diplomamunkám mindenben megegyezik a benyújtott papíralapú és/vagy CD formátumú dolgozattal.

Debrecen, 2019. április 10.

Nagyné Szücs Enikő
s. k.

1. Manapság egyfajta identitásválság és szégyenérzet jelenik meg a magyarság egy részében azzal kapcsolatban, ha eleink ruházatával kell foglalkozni. Ezzel párhuzamosan, illetve egyfajta ellenhatásként azonban azzal is találkozhatunk, hogy a táncművelés és a népi kultúra egyre magasabb szinten képviseli magát a különféle eseményeken. A kutatások fellendülésével egyre szélesebb képet kapunk a különböző nemzetiségek és falvak viseletéről, melyeket minél szélesebb mértékben igyekeznek a közönség elé is tární a színpadra lépések során.

Kutatásom témájának a jász viseletet választottam, mivel ez egy viszonylag átfogóan bemutatható népcsoport. A Jászság az Alföld részét képező tájegység, melyet a Zagyva és a Tarna folyók határolnak. Manapság 18 települést torolhatunk ide: Alattyán, Jánoshida, Jászágó, Jászárokszálás, Jászsószentgyörgy, Jászapáti, Jászberény, Jászboldogháza, Jászdózsa, Jászfelsőszentgyörgy, Jászfényszaru, Jászivány, Jászfákóhalma, Jászkisér, Jászládány, Jászszentandrás, Jásztelek és Pusztamonostor (BATHÓ 2011:237) 13. századi betelepülésüktől kezdve folyamatosan részesültek a különböző kiváltságokban és rendkívül zárt közösségekben éltek, így viseletükben sokáig megőrződtek a rájuk jellemző sajátosságok.

A jász identitást manapság hangsúlyozottan őrzik mind a hagyományok, mind a néptánc világába tartozó különböző kutatások jegyében. A kutatásokhoz széleskörű rálátásra van szükség, mivel nem egyszerűen csak az idősök ruházatának felkutatás jelenti a problémát, hanem az is, hogy ezeket az anyagokat ma már nem lehet ilyen nagy változatosságban megvásárolni. Elődeinknél minden egyes ruhaanyag különböző funkcióval rendelkezett, szabályok kötötték meg azt is, hogy milyen alkalmakon mit illet viselni.

Vizsgálatomban azonban nem ezeket a szokásokat akarom feldolgozni. Fő célnak tekintem, hogy a következőkben részletesen bemutatásra kerülő anyagokat és ruhadarabokat ezúttal nyelvészeti szempontból vizsgáljam meg. Szakdolgozatomban igazolni szeretném, hogy a Jászság a magyar nyelvjárások szempontjából nem sorolható egyik nagy területi egységhez sem. A viselet szavai illetve az anyagnevek egy része bizonyára belső magyar fejlemény lesz, így érdemes megvizsgálni a szóalkotás különböző módjait a magyar nyelvben.

Ezt követően pedig a viseletdarabok elnevezése mentén szeretném ismertetni azokat a kulturális hatásokat, amelyek a magyarságot érték. A másik fő vizsgálati, hogy bemutassam, a felhasznált anyagok egy jelentős része kereskedelmi úton került be Magyarországra, és a származási helyének nyelvi lenyomata megtalálható az egyes szavakban is. Az ezekből készült ruhadarabok valamilyen szinten rokonságot mutatnak más európai népek viseletével is, így egyes elnevezések

származhatnak más nyelvekből. ezek azonban hosszú történeti folyamatok eredményeként alakultak ki, így muszáj figyelembe venni a nyelvtörténeti hatásokat is.

Bathó Edit gyűjtése során rendkívül részletes képet kaphatunk arról, hogy milyen anyagokból készítették el a viselet egyes darabjait. Leírásában szerepel több, a 18–19. század környékén meglévő bolt árukészletének listája, melyekből könnyedén megállapíthatjuk, hogy mely anyagok voltak a legkeresettebbek, és mire használták azokat. Ezt a listát most nyelvészeti szempontból fogom megvizsgálni, majd a ruhadarabok részletes nyelvi vizsgálatával folytatom dolgozatomat.

aba 'teve- vagy kecskeszörböl készült, vászonkötéses, durva fehér vagy festett posztó'. Rendkívül elterjedt árucikknek számított az Oszmán Birodalom és Magyarország közötti kereskedelemben a 17–18. század folyamán (BATHÓ 2003:43). **1525/1640:** „egy *aba* nadrág”, „két vég *abát*”

Oszmán-török eredetű: vö. oszmán *aba* 'durva posztó, ebből készült köpönyeg'. A török szó az *arababā* szóból származik, esetleg perzsa közvetítéssel. A magyar szót esetleg délszláv közvetítéssel is lehet magyarázni: szerb-horvát *àba*, bolgár *аба* 'abavászon'. A korai előfordulás miatt valószínűsíthető az oszmán-törökből való átvétel. A régiségben többféle színű és minőségű *aba* volt elérhető, de a 17. sz-tól kezdve az *aba* szóval csak a silányabb minőségű fehér posztót jelölték (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjáróterületen: Nagykunság, Debrecen illetve Bihar vármegye területén: *aba*, Székelyföld: *abának* 'a szűrposztó egyik, finomabb és vékonyabb formája', Lovászpata: *aba*

'szörböl szőtt kabátbélés', Somorja: *aba* 'flanell', Kolon és Hugyag: *àbà* 'a szoknya szegélye' (ÚMTSz).

atlasz 'sima selyemszövet' (BATHÓ 2003:44) **1380:** „Vnum ornamentum dotale de *atlas* flaueli coloris”; 1429–37: *atlatz*; 1742/1881: *atlaszból*

Vándorszó: vö. német *Atlas*, román *atlasz*, oszmán *atlas* 'atlaszkelme'. Végső forrása az arab: *aṭlas* 'sima selyemszövet'. Az európai nyelvekbe jórészt oszmán-török közvetítéssel került. A régi magyar *atlasz*, *atlac* közvetlen átadója bizonytalan. Nem lehetetlen, hogy izmaelita kereskedők révén jutott hozzánk keletről. A 18. sz. óta járatos újabb *atlasz* a német *Atlas* hatását mutatja (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjáróterületen: Mélykút: *atlac* 'ruhaanyagfajta', Nagykőrös: *atlac* (ÚMTSz).

bagazia 'ritka szövésű gyapotkészítmény' általában bélésnek használták, de készült belőle ing és szoknya is, a 16. századtól ismert török

árucikk(BATHÓ 2003:43). **1544:** „*Bagazia pecia vna*”, 1777: *bagazia*, 1809: *bagázia*.

Szerb-horvát eredetű, vö. szerb-horvát *bogàsija*, *bogòsija* 'egy fajta festett vászon', ill. román *bogasíu*, *bogasíe*, 'kelmeféle'. Mindezek előzménye az oszmán *boğası* 'vászon, bélésanyag', végső soron a magyar bakacsin is erre megy vissza. A magyar szó *-ia* végződése kétségtelenül a déli szláv közvetítésre utal. A *bagazia* eredetileg kelmenév volt, 'szoknya' jelentése a *bagaziaszoknya* összetétel alapján keletkezett (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Gyerővásárhely: *bagazia*, Kalotaszeg: *bagaziának*, *bagaziája* 'igen bő, apró ráncokba szedett, két alsó csücskénél fogva elől felhajtott és az övbe tűzött, színes posztószegélyű kötényszoknya' (ÚMTSz).

bársony 'puha, finom tapintású szövet, melynek bolyhos felületét láncfonalak rendszere alkotja', olcsóbb és drágább változatban is kapható (BATHÓ 2003:44). **1395 k:** „purpur: *barfan*”, *barzon*, 1808: *bársany*, *bárzon*.

Ótörök eredetű vö. kipcs: *barčīn* 'brokát'. A török szó valamelyik régi iráni nyelvből való, vö. perzsa *ābrāšām* 'selyem'; afgán *wrēšam* 'ua.', a közvetlen iráni megfelelés azonban tisztázatlan. A magyarba egy török *barčīn*, *barčun* 'selyem, brokát' kerülhetett át. Az ócsuvasból

vette át a votják, a cseremisiz és a mordvin, valamint az óegyházi szláv is. A szerb-horvát *bàršūn*, szlovén *baršūn* 'bársony' a magyarból való (TESz).

bőr 'az állatok feldolgozott, viselésre alkalmas bőre' (BATHÓ 2003:45). **1372/1448:** „ky mondatyk *bewr* captalomnakk” 1544: *baranbőr*, 1816: *bűr*

Valószínűleg ősi örökség az uráli korból, vö. osztják *pər* 'vörösés hámréteg a nyírhéj belső felén', szamojéd jur. *pīr* 'a nyírkéreg vörösés belső kérge; a bendő nyálkahártyája; kenyérhéj'. Az uráli alapalak a **per3* lehetett. A magyar szókezdő *b* a szóközépi *r* hatására zöngésülhetett a *p*-ből (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Bácskertes: *bér*, Kórós, Gyula, Nagyszalonta: *bűr*, Kapuvár, Kőszeg-Hegyalja, Vép-vidéke, Alsó-Dráva vidéke: *bűr* (ÚMTSz).

csemelet 'angórakecske szőréből készült ripsz selyemszövet, későbbi neve moiré' (BATHÓ 2003:44). **1311:** „Casulam de *Chemelete nigro*”; 1435: „unum paleum *chemeleth flavei coloris*”

Ófrancia eredetű: vö. ófrancia *chamelot* 'teveszőr szövet, kamelet'. Végső forrása az arab *hamlat* 'a szövet durva oldala, rost', mely a franciában a francia *chameau* 'teve' szóval keveredhetett. A franciából számos nyelvbe átkerül, vándorszó

lett: latin *chamelotum*, olasz *Chamellotto*, *ciambellotto*, német *Schamelott* 'kamelot'. A magyar *csemelet* szókezdő *cs*-je és szóvégi *t*-je pontosan megfelel az ófrancia ejtésnek. Hangtani és társadalomtörténeti kritériumok szerint a szót 1200 körül vehettük át. A latinból való különböző származtatásai tévesek, egy olasz *ciamellotto* alakból történt átvétel elképzelhető volna, de ilyen alak a középkori olaszban nem mutatható ki (TESz).

damaszt 'egyszínű vagy virágos selyemszövet' (BATHÓ 2003:44). **1533:** „purpura damascena: *Damascus*” 1744: „*Damask* abrosz”.

Vándorszó vö. angol *damask*, francia *damas*, olasz *damasco*, *damasto* 'damasztiszövet'. *Damaskusz* szíriai város nevéből keletkezett, a damasztiszövet, illetőleg készítési módja *Damaskusz*ból származik. A magyar alakváltozatok többszörös átvétel eredményei. Közvetlen forrásként az olasz és a francia jöhet számításba. A köznyelvi *damaszt* a németből való. (TESz)
Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárásterületen: Martos: *damasz*. (ÚMTSz)

dikta 'vászonkötéssel készült lenszövet' (BATHÓ 2003:44). **1558:** „Harmadfel veg *dikra* (valószínűleg íráshiba) hayath”

Valószínűleg cseh eredetű, vö. cseh *dykyta*, *tykyta* 'taft'; a szlovák *dykyta* szintén a csehből származik. A végső forrása feltehetően

ugyanaz, mint a magyar *tajota*, *taft* szavaké, a részletek azonban még nincsenek tisztázva. A magyar *dikta* a *t* előtti magánhangzót a kétnyílt-szótagos-tendencia alapján veszítette el. Jelentése 'vászonkötéssel készült selyemszövet, taft' > 'vászon' fejlődéssel jöhetett létre (TESz).

flanel 'fésült, kártolt gyapjúfonalból készült, enyhén bolyhozott, festett, ritkán nyomott anyag'. A 17-18. században főként felső ruhák készítésére használták (BATHÓ 2003:43). **1697/98:** „egy pár feir *flanelkamison*”, 1754: *flanél*, 1772: *flánerrel*

Német eredetű, vö. német *Flanel* 'flanel', ez a francia *flanelle* 'flanel' átvétele. Végső forrása bizonytalan, az angol *flannel* és a francia *flanelle* egymáshoz való viszonya nincs kielégítően tisztázva. Az európai nyelvekben jobbára a franciából terjedt el ld. olasz *flanella*, orosz *Фланель*. A magyar alakváltozatok közül a *flaner* ~ *fláner* ~ *fránel* stb. elhasonulással keletkezett (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárásterületen: Viss: *flaner*; Écs, Tolna megye, Mélykút, Csány, Hódmezővásárhely: *flanér*; Domokos: *fláner*; Hétfalu: *flanér* (ÚMTSz).

flór 'fátyol, gallér' (BATHÓ 2003:44). **1704:** „sok színű Pantlia, *Florja*, legyezűje... Szoknyaia”

Német eredetű, vö. német Flor 'fátyol; gyászszalag; vékony, átlátzó szövet'. Ez a holland *floers* 'gyászfátyol; vékony szövet' átvétele, mely etimológiailag azonos a magyar *velúr* eredetijével. Német közvetítéssel bekerült több európai nyelvbe ld. svéd *flor*, cseh *flór*. Az elsődleges jelentésében már nem használatos, textilipari szó (TESz).

futa 'csíkos szövetfajta' (BATHÓ 2003:44). **1516:** „Egh paplan keek *futabol* chenalth”, 1754 k. *fúta*

Oszmán-török eredetű: vö. oszmán *fita*, *futa* 'törülköző, fürdőlepedő; sávós, bolyhos indiai kelme-fajta'. A törökben perzsa közvetítésű arab jövevényszó: arab: *fūta* 'ágyéktakaró kendő; csíkos kelmefajta'. A törökből átkerült a balkáni nyelvekbe: szerb-horvát *fūta*, albán *futë* 'fürdőkötény, kötény; csíkos kelme-fajta'. A magyarba a korai előfordulásból ítélve valószínűleg kereskedelmi úton jutott. Nyelvjárási szó (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Szlavónia: *futa* és *futà* (ÚMTSz).

gyolcs 'fehérített vagy festett pamutvászon fehér-kék-fekete színben' (BATHÓ 2003:44). **1372/1448:** „*gyolczual*” 1395: *golch*, 1563: *gócs*, *gyojcs*, *gyójs*, *gyócsa*, *gócsa*.

Valószínűleg német eredetű, vö. középfelnémet: *golsch*, *kölsch* 'kölni, kelme', bajor-osztrák *golsch*, *golisch*, *kölnisch* 'vászonfajta'. E

szavak *Köln* város nevének származékai. A cseh *kolč* 'gyolcs', lengyel *golcz* ~ *galcz* 'lenvászonfajta' szintén a németből való. A magyar szóval kapcsolatos hangtani problémák részben még tisztázásra várnak. Így elsősorban a szókezdő *gy* viszonya az eredetibb *g*-hez. A *gyócsa*~*gócsa* szóvégi *a*-ja talán megszilárdult birtokos személyrag. A helynevekben előforduló *gyolcs* nem tartozik ide. A román *giulgi* 'finom vászon' a magyar szó átvétele. Iráni és török származtatása, valamint finnugor egyeztetése nem fogadható el (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Csongrád: *dócs*; Balatonmagyaród: *gyojcs*; Debrecen: *gyócs* (UMTSz).

kamuka 'egyszínű vagy virágos selyemszövet', a damaszt másik elnevezése (BATHÓ 2003:44). **1380:** „Decem pecias purpuris vel de *kamuka*”; 1408: *camuco*; 1433: *kamoka*; 1552: *kamika*

Vándorszó; vö. k. latin *camoca*, *camucum*; angol *camaca*; *cammaca*; *camoca*; *cammoca*. Végső fokon talán kínai eredetű. Az európai nyelvekbe a perzsából és különböző török nyelvekből került; ld. perzsa *kamhā* 'brokát'; ebből oszmán *kemhā*. A magyarban középkori latin átvétel lehetett. Elavult szó (TESz).

karasia 'flanel ritkaságú, fehér és kék színű gyapjúsövet', tömegcikk (BATHÓ 2003:43). **1520:** „una taciella de panno *karisia*”; 1599:

karassiatt; 1602: *garasia*; 1781 e./1786: *Karazsia*

Vándorszó vö. angol *kersey*; holland *karsaai*; francia *créseau*; olasz *carisèa*, szerb-horvát *karažija*. Az angolból terjedt el; ott 1390 óta mutatható ki, és valószínű, hogy a Suffolk grófságban lévő *Kersey* helység nevéből keletkezett. A magyarba részben olasz, részben szerb-horvát közvetítéssel kerülhetett. Az olaszból való átvétel lehetőségét a szótörténet is támogatja: az olaszban a 15–16. sz. óta mutatható ki; a magyar szó jelenleg ismert első adata pedig a Frangepán család levéltárából idézhető. Figyelmet érdemel azonban e posztóféleség angliai posztó, *anglia* elnevezése is. (TESz).

karton 'kártolt pamutanyag, fehérített vagy nyomott'. A 18. században a legismertebb pamutkermék egyike. Többnyire német és török karton volt forgalomban, de előfordult osztrák és magyar is (BATHÓ 2003:43). **1738:** „9 Darab Futa, és Török *Kartony* darabját”; 1740: *Kardony*; 1745: *karton*; 1772: *kártany*.

Német eredetű; vö. közép-németországi német *kartun*, sziléziai német *kartun* 'karton, mint kelme-fajta'. A felsorolt német nyelvjárási, illetőleg részben regionális köznyelvi alakok *rt* mássalhangzó-kapcsolata másodlagos fejlemény a (röviden ejtett) *tt* helyén; vö. német *Kattun* 'karton, mint kelme-fajta'. A szó ismert végső forrása a vitatott

eredetű arab *qutn*, *qutun*; spanyolországi arab *qoṭon* 'gyapot'. Annak révén, hogy az arabok Andalúziában és Szicíliában a 9. században meghonosították a gyapot termesztését és felhasználását, európai vándorszóvá lett; vö. angol *cotton*, olasz *cotone* 'gyapot; pamutszövet, karton'. A magyar szóban mutatkozó *t~d* váltakozás valószínűleg különböző német nyelvjárási alakok átvételére vezethető vissza. Szlovák származtatása téves (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárásterületen: Kászón: *kárdon*; Abaújkér, Abaújszántó: *kárton*; Galgamácsa, Karcsa: *kártony* (ÚMTSz).

mazolány 'sávolykötésű len- vagy félgyapjúszövet' (BATHÓ 2003:43). **1618:** „Egy *mazolan* szoknya”; 1620: *mezolan*; 1623: *melezan*; 1749: *mazolány*

Ismeretlen eredetű. Nyilvánvalóan jövevényszó, de nem tudni, honnan. Olasz származtatása nem fogadható el. A TESz alapján kihatnak tekinthető (TESz).

muszlin 'pamutfonálból készített, finom kelme' (BATHÓ 2003:44). **1749:** *muselin*; 1764: „*muselin* fehér nyakra valo”; 1775: *muszelin*; 1818: *mosolin*; 1852: *muslin*

Nemzetközi szó, vö. angol *muslin*, német *Musselin*, francia *mousseline*, olasz *mussolina*, orosz *муслин* 'muszlin'. Az olaszból terjedt el, főként francia közvetítéssel. Tővének

végző forrása az arab *Maušil* (magyarul Moszul) városnév. Moszul híres kelme gyártó hely és kereskedelmi központ volt Mezopotámiában. Városnevekből alakult kelme nevekre a *damaszt* is jó példa. A szónak a magyarba való közvetítője részben a német, részben az olasz lehetett (TESz).

patyolat 'gyolcsához hasonló, de finomabb, lenfonálból szőtt, fátyolszerű anyag', a mai batisztunknak felel meg (BATHÓ 2003:45). **1515:** „ím az *patyolatot* mind kopjával mírék”; 1575: *pattyalotot*; 1590: *Pattyolat*; 1801: *Pagyolat*; *Bogyolat*, *pátyolat*.

Vitatott eredetű. Alapszava lehet egyrészt az a feltehetőleg hangfestő eredetű, 'betakar, bebónyál' jelentésű tö, amelyből a *batyu*, *bugyolál*, *patyókál* stb. szavak is kisarjadtak. E család tagjai közül aligha a *patyókál*, *pátyol*, *patyolál* igék állnak legközelebb a *patyolathoz*, amely *-at* képzős deverbális alak lehet. E magyarázat szerint a szó eredetileg a pólyálás-hoz, fejfedéshez stb. használt fehér vásznat jelölhette. Melléknévi jelentése kétségkívül másodlagos. Másrészt összefügghet a *fátyol* főnévvel. Az összetartozás jelentésanalóg kifogástalan. Erre mutat a *fátyolat* 'finom lenvászon' is; ez valószínűleg a *fátyol* és a *patyolat* vegyülésének eredménye. Hangtaniilag és alaktanilag a *fátyol* és a *patyolat* összekapcsolása súlyos nehézségekbe ütközik. A szlovén *pačolat*

'fátyolszövet' a magyarból való. A szó szláv és olasz származtatása főként hangtani okokból nem meggyőző. Ma választékos irodalmi nyelvi, illetve nyelvjárási szó (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárásterületen: Cleja, Dunántúl: *fatyoladba*; Sárospatak: *patyolat*; Halmágy és Székelyföld *potyolat* (ÚMTSz).

posztó 'finom szálú gyapjúból, sűrűvé szőtt, bolyhozott, nyírott szövet' (BATHÓ 2003:43). **1350 k.:** [hi]tuan *puštobe* [I]e tacaruta” 1372 u./1448 k.: *poztoth*; 1692: *posztajáért*, *posztávat*, *posztolát*

Szláv eredetű; vö. szerb-horvát *pòstav* 'szövet, posztó'; cseh *postav* 'egy vég posztó, tekercs'. Megfelelő szó van néhány további szláv nyelvben is. Mindezek *po-* prepozíciós összetételek a *staviti* 'állít' ige tövével; tulajdonképpeni jelentésük 'felállítás'. A 'szövet, posztó' jelentés kialakulása nem világos: a felállítás mozzanata valamilyen- a posztó készítésével, esetleg tárolásával kapcsolatos- kultúrtörténetileg tisztázatlan eljárás módra utalhat. – A magyar szó közelebbi forrása bizonytalan. A *posztáv* valószínűleg újabb átvétel. A *posztola* létrejöttét éves visszaütés magyarázhatja a *pisztol* ~ *pisztó*; *jászol* ~ *jászó*-féle alakpárok alapján (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárásterületen: Moldva: *posztávát*; Balaton-mellék: *posztolát* (ÚMTSz).

rása 'sávolykötésű, olykor enyhén bolyhozott gyapjúszövet, többnyire kék és zöld színekben' (BATHÓ 2003:43). **1609:** „Item ötödik egy veres posztó *rásza* szoknya”; 1674: *rassara*, *rásóvászonból*.

Vándorszó; vö. angol *rash*; német *Rasch*; francia *ras*; olasz *rascia*; lengyel *rasa* 'egy fajta szövet, posztó'. Ezek végső forrása és egymáshoz való viszonya vitatott. A magyarba kereskedelmi úton került, A *rása* legvalószínűbb forrása az olasz lehetett. Az 1788: *Rássbul*; 1872 *Rás* 'egy fajta szövet, posztó' pedig valószínűleg külön átvétel lehetett. Ritka nyelvjárási szó (TESz).

tabit 'ripsznek tekinthető selyemszövet, amit virágosan vagy simán arany, vagy ezüstoffonallal vontak át' (BATHÓ 2003:44). **1503:** „Athlacz: *Thabyth*”; 1516: *Thabyd*; 1763: *Tábit*; 1786: *tábat*

Vándorszó; vö. k. latin *thabit*, *tabit*; angol *tabby*, *taby*; spanyol *tabi*;

francia *tabis*; ófrancia *attabi*. 'habos selyemszövet, színjátzó selyem'. Megfelelő szó van néhány más nyelvben is, és etimológiailag ide tartozik a magyar *tubin* is. Végső forrása az arab *'attābī* 'habos selyemszövet'. Ez az arab *'Attāb* személynévből származó *Al-attābija* bagdadi városnegyed nevéből alakult, ahol ezt a selyemszövetet előállították. Az arab szó a kereskedelem közvetítésével terjedt el Európában. A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan. Alakilag a k. latin, h. latin *tabit* formára gondolhatnánk elsősorban, de mint kereskedelmi kifejezés, aligha lehet latin eredetű (TESz).

vászon 'vászonzótésű len-, kender- vagy pamutanyag', vékony és vastag formában is elérhető (BATHÓ 2003:45). 1507: „Tela wlgo Warany walo *waznatt*”; 1518 k.: *vászonba*; 1702: *Vászony*.

Ismeretlen eredetű. Iráni származtatása további vizsgálatot kíván, török származtatása téves. (TESz).

A felhasznált anyagok mellett az ebből készített ruhadarabok legalább ugyanolyan fontosak, mivel ezek szintén fontos identitásképzők. Ugyanakkor a ruhák elkészítésénél azzal is tisztában kell lennünk, hogy az eredetileg felhasznált anyagok egy része ma már egyáltalán nem kapható, sokszor már az elnevezésük is feledésbe merült, csak tartós munkával lehet azokat ismét felkutatni

atilla 'a dolmány hosszabb formájú változata' (BATHÓ 2003:115). **1833:** „rám az *atillával*”; 1835: *atila*; 1838: *attilámból*

Magyar fejlemény: személynév köznevesülésével jött létre. Az *Atilla* hun király nevével alkotott Atilla-mente szerkezetből vált ki, s lett közszóvá; vö: Zrínyi-dolmány > zrínyi. Az *atilla* szó az általa jelölt magyaros viselet 19. századi, viszonylag hosszú divatja idején más népek irodalmi nyelvébe is eljutott: német *Attila*, svéd: *attila*, cseh: *atilla* 'atilla'. Olasz származtatása téves. Elavulóban lévő, régies stílusértékű szó (TESz).

bekecs 'Rendszerint báránybőrből vagy prémmel bélelt vastag szövetszövetből, posztóból készült, gallér nélküli felöltő vagy mellény mindkét nem számára. A férfiaké testhez álló, a nőké felül testhez álló, alul a szoknyára fekvő kiszélesedik' (TESz). **1774:** „kék *Bekesben* is jární szokott”, 1776: *Bekess, Beketset*

Lengyel eredetű, vö. lengyel *Bekiesza* 'bekecs', ez elvonással jött létre, az 1586 óta adatolható lengyel *Bekieszka* 'bekecs' névből. A lengyel *Bekieszka* tulajdonnévből alakult, alapszava Bekes Gáspárnak, Báthori István lengyel hadvezérnek családnevével azonos. A névadásnak az a magyarázata, hogy a bekecsféle felsőkabátot Bekes Gáspár viselete nyomán kedvelhették meg a

lengyelek. A lengyel *Bekiesza* rézsínt magyar közvetítéssel számos más nyelvbe is átkerült. A lengyel *bekiesza*-ból a magyarban először **bekese* válhatott, majd a lengyel *bekese*, magyar *bekese* típusú szókapcsolatok alapján elmaradhatott a birtokos személyragnak felfogott szóvégi *-e*. A *bekecs* későn, csupán a 18. század folyamán honosodhatott meg a magyar szókincsben. Török és román származtatása téves (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Fajsz, Nagyszalonta, Gyerővásárhely, Fogaras: *bekes*; Kákics, Torontáltorda: *bekös*; Alsócsitár: *brekecs* (ÚMTSz).

bocskor 'egyetlen darab bőrből készített, kezdetleges lábbeli' (TESz). **1395 k.** „estival: *bochor*” (tollhiba: *bochkor*); 1533: *Boczokor*; 1833: *Boskor*.

Ismeretlen eredetű. Megfelelője egyes, a magyarral szomszédos szláv nyelvekben is megvan; pl. szerb-horvát *bòčkore*; cseh *bačkora*; szlovák *bačkor* 'bocskor'. Ezek a magyarból való átvételek. A boka származékaként való magyarázata nem valószínű. Iráni, kaukázusi, török, szláv és német származtatása téves (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Pilismarót, Ebed: *bacskor*; Bogdánd: *boskór*; Pusztakamarás: *botykorát*; Gúta, Tóalmás: *bucskor* (ÚMTSz).

bunda nők és férfiak által egyaránt viselt ruhadarab; 'prémkabát' (TESz). **1723:** „az egyik *bundába* volt, az *bundás* megállott az ajtónál”; 1846: *bündámat*;

Bizonytalan eredetű. A magyar *bonta*, *bunta* 'tarka' szóval, a német *Bunt* 'tarka, foltos, sokszínű, színes'; a középfelnémet *Bunt*, *bund* szavakkal való egybevetése további vizsgálatokra szorul. Az a feltevés, amely szerint a *mente* szóval függ össze, téves. A magyarból a környező szláv nyelvekbe is átment: szlovák *bunda*, román *bundă*. (TESz)

csatos cipő:

csatos 'kapcsos'. Csát: 1211: „Hii sunt iobagiones Wilmos Vzoz *Chot*”
csatos: **1463:** *Chathos* szn.; 1568: *Czattos*, ez már magyar származék.

A csat szó török eredetű, azonban az átvétel kora bizonytalan. Egyrészt lehet a honfoglalás előtti, ótörök jövevényszó: vö. oszmán *çati* 'összekapcsolás, a bolthajtás egy íve, tetőszerkezet'. Előzménye a törökség nagy részében ismert *çat*- ige: csat. *çat* 'érintkezik, találkozik'; oszmán *çat*- 'összeköt; botot, kardot stb. a végüknél összefogva felállít' A magyarba került török szó a *çati* vagy *çatu* lehetett. A szókezdő magyar *cs* ótörök szempontból magyarázatra szorul. Másrészt lehet kun-besenyő eredetű, vö. *çat* igével és ennek névszói megfelelőivel, mint oszmán *çat* 'két völgy vagy út egyesülési helye' kum. *çat* 'két egymást metsző vonal

közt lévő hely”; özb. *çat* 'boltozat, borda', ebben az esetben az átvett török alak *çat* lehetett. A származtatás jelentésánál nem kifogástalan. A *csatt* alakváltozat magyar mássalhangzó-nyúlás eredménye(TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárásterületen: Gyula, Gyulavári: *csatt*; Lovászpátona, Báta, Szolnok: *csat* (ÚMTSz).

cipő 'egy fajta lábbeli', **1577:** *czipő*; 18. sz. „a' lába *tzipő*től a kezében marada”.

Magyar fejlemény: a *cipellő* összevont változata. Az 1577-i adat idetartozása erősen kérdéses: a KolG1-ban a szó mellett nincs értelmezés, olvasata sem kétségtelen. A *pipő* gyermeknyelvi alakváltozat. A *tipos*, *tapos* szócsalád tövéhez való hozzákapcsolása, szláv származtatása, valamint **cipěl* alakra való visszavezetése és ennek olaszból való magyarázata téves (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárásterületen: Alsó-Fehér vármegye: *cepő*; Nógrád megye, Heves megye, Besenyőtelek, Eger, Sarud, Bükkábrány, Jászberény, Jászapáti: *cipe* (ÚMTSz).

Cipellő 'egy fajta lábbeli'. **1650 k.** „*Czipelléjét* el el lopták szégyen nyavalyásnak”

A *cipellős*, *cipellés* latin eredetű, a megfejtés azonban részleteiben nincs egészen tisztázva, k. latin *zippellus*, *zippellus* 'lábbelifajta'. A kö-

zépkeri latin szó talán az olasz *zop-pel* 'fapapucs' alapján jött létre. A magyar *cipellős*, *cipellés* hangtani magyarázata nem kielégítő. Valószínű, hogy az *s* előtti magánhangzó korábban rövid volt. Úgy látszik, hogy a lábbeliknek az a változata, amelyet így neveztek, nálunk a középkorban a kolostori ruházódás kelléke volt, s innen terjedt el szélesebb körökben. A *cipellő* szóelvonás eredménye; a szóvégi *s* a melléknév-képzővel való téves azonosítás alapján maradhatott el. Kevésbé valószínű, hogy egy *cipellőske* > *cipellőcske* kicsinyítő forma szolgált az elvonás alapjául. (TESz)

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Szlavónia: *cipelő*; Szenna: *cipelleje*; Szentpéterföldre *cipelibe*. (ÚMTSz)

csizma 'magas szárú lábbeli fajta', a férfi viselet egyik darabja. **1492:** „Vnum Zakrapach et vnum cingulum wlgo Zkender de serico et Chyzmas”; 1550 k.: *cyzma*; 1560 k.: *Chyszma*

Szerb-horvát eredetű: szerb-horvát *čizma*, ez az oszmán *çizme* átvétele. A bolgár, a macedón és az albán alakok szintén az oszmánból valók. Etimológiailag ide kapcsolódik a magyar *csizmadia* eredetije is. A magyar alakváltozatok közül a *csizma* a legrégebb; a többi jórészt hasonulásos, elhasonulásos folyamatokkal jött létre. A palóc-barkó *tyizma* talán a magyar közvetítésű szlovák *čizma* 'csizma' nyelvjárási

tižmy (többes szám) módosulatának visszakölcsönzése. (TESz)

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Szakatura: *ciz-mát*; Háromszék vármegye: *csedma*; Endrőd, Gyula: *csezma*; Hajdúszoboszló, Hajdúszovát, Hortobágy, Erdély, Udvarhely vármegye, Szerep, Kibéd és vidéke: *csidma*; Kőszeg-Hegyalja, Csütörtök, Réte, Izsap, Tata: *csizma*. (ÚMTSz)

dolmány 'hosszú ujjú, álló nyakú kabátféle gyapjúból vagy posztóból' (BATHÓ 2003:115). **1405 k.:** „joppa: *doman* korzouag”, 1504: *Dolomaan*; 1511: *dolman*; 1525/1640: *dolmány*

Oszmán-török eredetű, vö. oszmán *dolaman*, *dolama* 'a janicsárok posztóruhája; piros posztóköpeny'. A török szó a *dola-* 'körülteker' ige *-man* és *-ma* névszóképzős származéka. A szerb-horvát *dòlama*; albán *dollomá*; román *dulámă* 'posztó felsőruha' szintén a törökből való. A dolmány igen korai előfordulása – katonai ruhadarab nevéől lévén szó – nem zárja ki, hogy közvetlenül az oszmán-törökből származzon. Déli szláv közvetítésre az eltérő magyar és déli szláv alakok miatt nem gondolhatunk. A nagyszámú alakváltozata magyar fejlemény, kivéve talán a *dolama* alakot, mely a szerb-horvát *dòlama* átvétele lehet (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Szigetköz, Kapuvár: *dalmány*; Firtosváralja: *dalománba*; Moldva: *dolamántja*;

Bogdánfalva: *dolománba*; Moldva, Dunántúl: *dolomántjo*; Székelyudvarhely: *dolománytyát* (ÚMTSz).

fátyol 'áttetsző, könnyű, finom kelme; ennek díszként, jelképként vagy kendőszerűen viselt darabja' (TESz), a női viselet egyik darabja. **1250 k.:** „*pepulum quod fatyl vocatur*”; 1405 k. *fatyl*

Vitatott eredetű. Magyarazatához egyrészt vö. olasz *fazzalet*, *fazzolet* 'gyapjú vagy selyem női fejkendő'; velencei *faciol*, *faziol* 'gyapjúpalást', szerb-horvát *pácel*, *fácel* 'menyasszonyi fátyol; gyapjú fejkendő'. A szó végső forrása latin, vö. k. latin *faciale* 'izzadságtörölő arckendő'. A magyar *fátyol* közvetlen átalakítását nem tudjuk pontosan meghatározni. Másrészt származékszóként is magyarazható a *fágy* ~ *fáty* 'rétegesen elrendez' ige családjába tartozik, de alakulásmódja és jelentésfejlődése még nincs kellőképpen tisztázva. Legvalószínűbb, hogy *-l* deverbális névszóképzős alakulat, s eredeti jelentése 'valamin körültekert ruhadarab' lehetett. Kévsébe valószínű, hogy névszói jellegű 'kender, kenderszösz, len, lenszösz' jelentésű alapszó származéka (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjáróterületen: Menyhe *fátyó*; Moldva, Bogdánfalva *fátyor*; Tura *fátyu*; Nyitra-vidék *fátyú* (ÚMTSz).

gránát: 'rendszerint vörös színű féldrágakő', a régiségben a gyöngy-sorok egyik fő alapanyaga az ún.

cseh gránát volt, mely piros, sötétvörös és fekete színekben volt elérhető (BATHÓ 2003:104). **1520:** „*Lapides Granath*”; 1664-71/1884: „Az negyedik neme az karbunkulusnak *gránát*”

Német eredetű, vö. német *Granat*. Ennek forrása a k. latin (*lapis granatus* 'gránát' A latin szókapcsolat mintája a latin (*pomum granatum* 'gránát(alma)' lehetett. A 'vörös színű drágakő' jelentést az magyarazza, hogy a gránátalma virága és gyümölcse élénk vörös színű. A latin szó különféle úton-módon bekerült számos indoeurópai nyelvbe: angol *garnet*, német *Granat*, francia *grenat*, olasz *granato* (TESz).

gyűrű 'ujjon viselt, karika alakú ékszer; jegygyűrű; karikagyűrű'. **1358-9:** *Gurev*, 1372/1448: „Te alnok 3olga en gyewrewjewmre vetetted te 3emermetlen zemejdet”.

Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó: oszmán *yüzük*, nog. *jüzük* 'gyűrű'. A keleti török nyelvek kivételével a törökség minden ágában elterjedt szó. Alapszava a *yüz* 'íz, tag; ujjízület', amely feltehetőleg íz szavunk török megfelelőjével is azonos. A magyarba került ócsuvasos alak **jürüy* (<**jürük*) lehetett. (TESz)

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjáróterületen: Szlavónia: *gyűrőt*; Bajánsenye: *gyűröt*; Bodrogköz: *gyűrő*; Bag: *gyűrőt*; Nyitra-vidék, Nádújfalva, Kiskunfélegyháza,

Besenyőtelek, Eger, Mezőkövesd: gyűrő. (ÚMTSz)

hajadonfőtt 'kendő nélküli hajviselet', nagyon ritka, csak a ház körül fordulhat elő (BATHÓ 2003:93). **1863/1895:** „a legnagyobb menykőhullás között lehetett őt látni, *hajadonfőtt* járva... a szabadban”; **1868:** *hajadonfött*; **1895:** *hajdonfött*

A szócsalád tagjai megszilárdult ragos alakulatok. Előtagjuk a 'fedetlen <fej>' jelentésű *hajadon*, utótagjuk a *fő~fej* főnév *-vel, -t, -n* határozóragos alakja. A *hajadonfönt*, a *hajadonfön*, és a *hajadonfött* ~ *hajadonföt* változatok vegyüléséből keletkezett (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárás területén: Kiskunság *hajadonfét*; Hajdú vármegye *hajadonfüt*; Nyírbátor *hajadonfütt*; Torda *hájdanfött*; Székelyföld *hajdon főt*; Gyula, Berettyóújfalú *hajdonfüt*; Gyula, Nagyszalonta, Balmazújváros, Hajdúnánás *hajdonfütt* (ÚMTSz).

kacagány 'prémes vadbőrből készült, panyókára vetve viselt férfi ruhadarab <nemesek, katonák viseleteként>', a hátibőr nemesebb állatokból készített változata (BATHÓ 2003:123). **18. sz. első fele/1789–93:** „Párduczt, farkast most hol varratsz? *Kaczagányokat* hol csinálisz?"; **1756:** „szolgáknak és pásztoroknak... fekete hátibőröket, mellyet vulgo *kaczagánnak* hívnak, viselni nem léssen szabad” **1784:**

koczogány; **1792:** *kaczogány*; **1795:** *kozsigány*

Vándorszó, vö. középfelnémet *kasagán* 'lovaglókabát'; bajor-osztrák *kasegeh* 'férfi házikabát'; francia *casquin* 'rövid köpeny'; kis női blúz'; olasz *casacchino* 'kis női kabát'. Mindezek összefüggenek a következőkkel is: k.latin *casaca* 'egy fajta ruha'; angol *cassock* 'reverenda, talár'; spanyol *casaca* 'kabát, frakk'; francia *casaque* 'útiköpeny, zubbony'; olasz *casacca* 'a felsőtestet fedő bő ruhadarab, egy fajta katonai zubbony'. E két vándorló csoport valószínűleg vagy a franciából vagy az olaszból terjedt el, de egymáshoz való etimológiai viszonyuk a két nyelvben egyszersmind végső forrásuk is vitatott. A magyar szó egy vagy több közvetlen forrása, jelentéseinek keletkezése tisztázatlan. A hangzóközi idegennyelvi *s* ~ magyar *c* megfelelésre *kacor*; *pecér* stb. Középfelnémet származtatása szó- és hangtörténeti nehézségekbe ütközik. Török eredeztetése téves (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárás területén: Hortobágy: *kacagán*; Püspökladány: *kacagány*; Hortobágy: *kocogán* (ÚMTSz).

kankó 'szürposztóból készült kabátféle'. **1559:** „Jöszte csak hágsószőkő *kankó*”; **1735:** „Egy bunda... egy ködmeny... egy *kankó*”

Ismeretlen eredetű, nyelvjárási szinten is elhalóban van (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárásterületen: Szlavónia, Vác, Óbecse, Apátfalva, Szentés: *kankó* (ÚMTSz).

kapocs 'tárgyak két végének összeerősítésére szolgáló, horgas végű eszköz', ruhadarabok díszes kiegészítője volt (BATHÓ 2003:113). **1450 k.:** „Duo Monilia wlgo *Kapcz* nominata”; 1509: ? *Kopchos*; 1533: *Capocz*; 1801: *Kapats*; *kopocs*

A szócsalád tagjai magyar fejlemények. Összefüggnek a *kap* igével, a *kapocs* és a *kapcsol* közötti viszony nem egészen világos. Valószínű, hogy a *kapcsol* ige a korábbi, amely *-s* > *-cs* és *-l* gyakorító képzőbokkal alakult származéka lehet. Egyik fő jelentése az 'elragad, zsákmányol' volt, amint az alapszónak egyéb gyakorító képzős származékai is eredetileg ezt a fogalmat fejezték ki (*kapdoz*, *kapdos*). Az egyéb jelentések egy 'megkap, belekap valamibe' > 'egymásba akaszt, összefűz' de esetleg már a *kapcsol* igéből elvont *kapocs* főnév kialakulása után jött létre, az *-l* denominális igék jelentéstani analógiája alapján. Azonban nem hagyható figyelmen kívül az a lehetőség sem, hogy a *kapocs* a *kap* igéből közvetlenül alakult *-cs* képzős származékszó, bár e képzőnek deverbális szerepére csak jóval későbbi példáink vannak, továbbá a *kapocs* > *kapcsol* származtatásának jelentéstörténeti nehézségei vannak. A magyar *kapocs* mint

főként a ruházkodással összefüggő műveltségszó átkerült a románba *cópcă* 'kapocs, horog', több környező szláv nép nyelvébe szerb-horvát *kopča* 'kapocs, horog', szlovén *kópča* 'csat, zár, kapocs', úgyszintén – esetleg déli szláv közvetítéssel – az oszmán-törökbe is. A *kapocs* török és szláv származtatása téves (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárásterületen: Pápa vidéke: *kapacs*; Szeged, Magyarókeréke: *kapcs*; Tihany, Kecskemét, Kunszentmiklós: *kapocs* (ÚMTSz).

kecele Több jelentésváltozáson esett át, a miseruhából lett női felsőruha, majd 1781 e./1786-tól mutatható ki a 'kötény' jelentés. (TESz) **1509:** „Vnum *keczele* de bysso”

Valószínűleg bizánci görög eredetű, ahol 'fejlapel, csuklya' jelentése volt. Ennek forrása a k. latin *casula* 'csuklyával ellátott palást, köpeny'. Művelődéstörténeti szempontból e magyarázat nem kifogásolható, hangtanilag azonban kiegészítésre szorul. Fel kell ugyanis tennünk, hogy a magyarban való átkerüléskor a veláris hangrendű görög szó palatálisba csapott át. Az elsődleges jelentés 'miseruha' szintén a latin hatását mutatja. A többi jelentés úgy alakulhatott ki, hogy az értékes ruhafajta neve idővel más, olcsó és közönséges ruhadarabokra is átvonódott (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárásterületen: Palóc-vidék,

Vecseklő, Nógrád megye, Gyöngyös, Bodony: *kecele*; Nógrád megye, Heves megye: *kecellő*; Rimóc, Szentlőrincváros: *kēcēle*; Kóka: *köcöle*, Dunántúl: *kocola* (ÚMTSz).

korozsma 'keresztelő kelengye', színével érzékeltették a csecsemő nemét, általában a keresztszülők ajándéka volt. Számunkra az 1548-as adat lesz mérvadó, ennek jelentése 'keresztelői ajándék' (BATHÓ 2003:66). 1527: „azeert az ew neue Crifina wgy mynt zep yllatw *Crifmawal* meg kenettetöt. *Crifma* wala ew kereztttyenfeegeenek zEEP yllattya zerent.”; **1548**: *korosmát*.

Latin eredetű, vö. latin *chrisma* 'szentelt olaj, kenet', ez egy korábbi görög alak átvétele. A *kereszt* és *keresztény* etimológiai családjába tartozik. A nyugati újlatin nyelveken kívül, amelyekben folyamatosan él, különböző úton-módon más nyelvekbe, így a nyugati kereszténységű szláv népek nyelvébe is bekerült vö. szlovén *krížemnik* 'a keresztszülőtől keresztelői ajándékként adott ing'. A magyar szó a latinból kifogástalanul megmagyarázható. A régi adatok *s* és *z* betűje *zs*-t jelöl: Az eredeti *krizsmából* a mássalhangzó-torlódás feloldásával és hangrendi kiegyenlítődéssel lett *korozsma*. A többi alakváltozat ebből fejlődött ki (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjáróterületen: Mezőkövesd: *dorozsma*; Maros-Torda vármegye: *kaluzsma*; Dunántúl, Zalaszentgrót:

kolozsma; Déva: *kolozsnát*; Ada, Mátraalja, Besenyőtelek, Mezőkövesd, Jászberény: *korozsma* (ÚMTSz).

ködmön nők és férfiak által egyaránt viselt ruhadarab (BATHÓ 2003:90); 'a juh gyapjas bőréből készült rövidebb-hosszabb ujjas felsőkabát'. **1317**: „Petrus dictus *Kudmenus*”; 1479: *Kedmenes*; 1704: *ködményem*

Ótörök eredetű, bár pontos török nyelvi megfelelője nincs kimutatva. Ennek egykori meglétét azonban a magyar *ködmönön* kívül szláv nyelvekből is kimutathatjuk. A 'ruhát felvesz' jelentésű alapszó a törökség minden ágából kimutatható (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjáróterületen: Vál, Fadd, Szekszárd, Hódmezővásárhely, Szeged, Nyíregyháza, Oltszakadát: *ködmén*; Sümeg, Szentgál: *ködmény* (ÚMTSz).

kötény 'a felső ruha felett viselt, általában a törzs elülső részét fedő ruhadarab', a *kecele* másik elnevezése. **1560 k.**: „Calantica: tegmen muliebre: *kótyng*, lepódó” 1673: Elokoto avagy elo ruha, *ketény*” 1708: *kötényecske*

Származékszó: a *köt* igéből alakult ki a régi nyelvben ritkán előforduló *-ány/-ény* névszóképzővel. Az első adat idetartozása kétes: a *kötíng* lehet írásváltozat, lehet az *ny* ~ *n* végű szónak *ng* végűre változott alakja is, de lehetséges, hogy a *kötő*

ing összetétel régi adatával van dolgunk. Ennek a jelentésnek az alapszó 'begöngyöl, beburkol' jelentése volt az alapja. A többi jelentés esetében az alapszónak 'kötve, csomózva ráerősít', illetőleg 'összeerősít' jelentése volt a kiindulópont. A köznyelvi jelentés is azon alapul, hogy az így nevezett ruhadarabot kötéssel rögzítik (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Nyitra-vidék: *kétény*; Nemeshodos: *ketíny*; Sók-szelőce, Tardoskedd: *kétiny* (ÚMTSz).

kucsma 'prémsapka, nemez-süveg'. **1682:** „Végy, ha készen kicsinálva találsz, 12 apró báránybőröket, aminemőből *kucsmát* szoktak csinálni”; **1750:** *gutfma*; **1792:** *kucsmát*; **1846:** *kucmám*; *kucsma*; *bucsma*; *bucsmag*; *kucsmag*.

Szláv eredetű; vö. szerb-horvát *kučma* 'kucsma'; kaj. *kučma* 'kucsma.'; szlovén *kūčma* 'kucsma'; szlovák *kučma* 'magyar módra készült kucsma'. Az összl. **kučma* tulajdonképpeni jelentése 'összegubancolódott, kócos haj- vagy szőrcomó' lehetett. A román *cușmă* 'kucsma; vastag pokróc' részint a szláv nyelvekből, részint a magyarból származik. A szlovák a magyarból kölcsönözhetette vissza a szót. A magyar *kucsma* legkorábbi adata Erdélyből való, ezért arra gondolhatunk, hogy közvetlen forrása talán az ukrán volt. Az alakváltozatok *k > g*

zöngésüléssel, *cs > s* dezaffrikálódással, a moldvai csángóra jellemző *cs ~ c* megfeleléssel, elhasonulás-szerű *k > b* változással stb. jöttek létre (TESz).

Egyéb előfordulásai a magyar nyelvjárasterületen: Kőszeg-Hegy-alja, Vasszécseny, Mezőkövesd: *gucsma*, Mohács: *gusmával*; Lészped: *kucsumám*; Gyula, Sarkad, Nagyszalonta, Zilah: *kusma* (ÚMTSz).

lajbi A jászoknál férfi (BATHÓ 2003:81) és női ruhadarabként (BATHÓ 2003:122) is kimutatható, ezért mindkét nemre vonatkoztatva mutatom be a jelentését. **1736:** 'mellény' – férfi; **1910:** 'a női ruhának a szoknyához varrott derékrésze' **1736:** „4 férfinak való *laibl*”; **1744:** *laibli*; **1785:** *lajbiját*

Német eredetű, vö valószínűleg többszörös átvétellel; bajor-osztrák *leibel*; német *leibl* 'mellény, egyfajta női fűző'. Ez a német *Leib* 'törzs, test' származéka. Az átadó nyelvjárás elsősorban a bajor-osztrák lehetett, de ezenkívül valamennyi hazai német nyelvjárás, további a szepesi és az erdélyi szász is számításba jöhet (TESz).

lánc 'ezüst vagy arany egymásba kapcsolódó fémzemekből álló ékszer'. **1219/1550:** „de villa *Lanczij*”; **1263:** *Lanch*; **1405 k.:** „funitiū: *lanch*”; **1425:** *laanch*

Bizonytalan eredetű. Talán északi szláv jövevényszó vö. cseh

lancúch 'lánc'; szlovák *lancuch* 'lánc'. Mindezek eredete tisztázatlan. A magyarba átkerült északi szláv *lancuch*-ból *láncó* (1553. évi elszigetelt adat), majd a kicsinyítő képzőnek felfogott szóvégi *ó* elhagyásával *lánc* keletkezhetett. Elfogadhatatlan az a feltevés, amely szerint a magyar *lánc* átadója valamelyik déli szláv nyelv lett volna (TESz).

mente: férfiak (BATHÓ 2003:116) és nők (BATHÓ 2003:88) által egyaránt viselt ruhadarab; 'premezzett (rövid) felsőkabát; posztóval bevont báránybőrből készült rövid kabát'. **1543:** „Vnam Wlgo farkasber *menteth*” 1770 k.: *méntét*; 1805: *mēnte*;

Ismeretlen eredetű; szász *mäntē* 'felsőkabát'; román *mintie* 'felsőkabát', a szláv alakok a magyarból vannak átvéve. A német *Mantel* 'köpeny, körgallér stb.' szóból való magyarázata súlyos hangtani és szótörténeti nehézségekbe ütközik. Latin, lengyel és török származtatása téves. Kihalóban van (TESz).

papucs 'kényelmes, bő, többnyire zárt felsőrész nélküli lábbeli fajta'. 1559: „es annak fewletteegy *papwchyoth*”; 1585: *Papots*; 1654: *papucsi*.

Oszmán-török eredetű; oszmán *pabuç*, *papuc*, *papuç* 'kéreg nélküli lábbeli'. A törökben perzsa eredetű, perzsa *pā-poš*, *pā-puš* 'félcipő, lábfedő'. A törökből elterjedt a balkáni

és más európai nyelvekbe is; szerbhorvát *pàpuča*; francia *babouche*; német *Babuschen*. Az északi szláv nyelvekbe már részben a magyar, részben az orosz közvetítette; cseh *papuč*; lengyel *papuc* 'papucs'. A magyarba, mint dél-európai eredetű, öltözködési vándorszó került (TESz).

pityke 'fém-ből készült gomb'. **1800:** „*Pityke*, gomb rézből atzélból”; 1838: *Petyke*.

Származékszó; alapszava, illetőleg közvetlenebb etimológiai kapcsolódása azonban vitatott. Egyrészt a *fityeg*, *biggyeszt* stb. rokonságába tartozhat, legközelebről a *pittyed*, *pittyeszt* stb. igékkel függhet össze, azok tövének deverbális *-ke* nomenképzős származéka. Eredeti jelentése talán '(kis) fityegő <tárgy>' lehetett. Másrészt a *petty* *-ke* kicsinyítő képzős származéka lehet. Eszerint az elsődlegesnek vélt, általunk is használt jelentése csak hasonlóságon alapuló névátvitel eredménye a többi jelentéshez képest. Közelebről-távolabbról egész sor nyelvjárási szó tartozhat ide, de ezeknek a *pitykéhez*, illetve annak tövéhez való alaktani és jelentésbeli kapcsolódása nincs mindenben tisztázva (TESz).

pendely 'követlenül a testen viselt, hosszú ing <női fehérműként, gyerekruhaként>'. **1563:** „Ket *phen-del* egyik aranyfonal, másik ezüst

fonal”; 1585: *Pendelye*; 1604: *Péndelyes* ing; 1763: *pentej*; 1846-8: *pendő*.

Német eredetű; vö. középfelnémet *bendel* ’szalag, pántlika, kötő’; tiroli német *pendl* ’szalag, pántlika, kötő, zsinór’; sziléziai német *bändel, bendle* ’madzag, kalapszalag’. Mindezek kicsinyítő származékok a német *Band* ’szalag, kötés stb.’ főnévből, illetőleg ennek germán előzményéből. A magyar szó alakváltozataiban *p ~ b* és a *t ~ d* német, főleg bajor-osztrák ejtészváltozatokra vezethető vissza, illetve a német zöngétlen mediák különböző irányú helyettesítésével magyarázható. Az *e* végű régi változat vagy a 3. személyű birtokos személyrag megszilárdulásával keletkezett, vagy pedig csupán a szótárakban továbbörökített hibás alak, esetleg még hasonló végű német változat külön átvétele is lehet. A *pendely* többi jelentése (a vizsgálat szempontjából is lényeges jelentés is ide tartozik) a magyarban keletkezett. a *pendelyes* ing szókapcsolat jelzőjének jelentéstapadásos önállósulásával és az így keletkezett *pendelyesből* való elvonással jött létre. Kérdéses, hogy a szepesi szász összetétel a magyar *pendelyes* ing kifejezésnek mintája volt-e. Az 1563. évi adatban a szó ’köteg’ jelentésűnek is magyarázható; ez külön átvétel lenne a németből. Feltehető, hogy az első és második jelentésében a pendely és a vele jelölt ruhadarab használata a társada-

lom felsőbb rétegei, illetőleg a városi polgárság révén terjedt el; ez magyarázhatja, hogy a szó az egész magyar nyelvterületen használatos. Ugor egyeztetése, továbbá latin származtatása téves. Nyelvjárási szó. (TESz)

porcelán ’kaolin, földpát és kvarc keverékének kerámiai terméke’, a gyöngyök alapanyaga is volt. **1612**: „Egy ezüstbe foglalt *porcellana* pohár”; 1626: *porcellánakkal*; 1704: *Porczenel*; 1764: *portzellán*; 1786: *porcelán*.

Vándorszó; angol *porcelain*; német *Porzellan*; francia *porcelaine*; olasz *porcellana*; cseh *porcelán* ’porcelán’ a franciában ’porcelán-csiga’ illetve ’egy fajta fehér színű indiai vászon’. Az olaszból terjedt el. Az olasz szó azonos az olasz *porcellana* ’vénuszkagyló, porcelán-csiga’ főnévvel. Ez az olasz *porcella* ’emse’ származéka. A ’porcelán-csiga’ > ’porcelán’ jelentésfejlődés alapja a porcelánnak a kagyló héjához hasonló fehér színe. A magyar szó alakváltozatai és jelentései többszörös átvétellel magyarázhatók. A legrégebben átkerült *porcellána*-félék minden bizonnyal az olaszból valók, a *porcelán*-félék forrása a német, a *porcelén*-féléké a francia lehet. A ’vászonfajta’ jelentés ugyan csak a franciából érthető (TESz).

pruszlik ’női mellény’. **1696** u.: „egy selyem avét *pruszlék*”; 1755:

pruszlikja; 1781: *Bruszlik*; 1834: *Prószlik*.

Bajor-osztrák eredetű szócsalád; vö. bajor-osztrák *prustflek* '(férfi vagy női) parasztmellény; női mellkendő'; tirolai német *prusflek* 'mellény'. A pruszlik szlovák származtatása a szótörténeti adatok földrajzi elhelyezkedése alapján téves (TESz).

rékli 'testhez simuló blúz vagy kabátka'. **1668:** „Egy négy szárnyas posztóbul való egyszer prémezett *Reklitul*”, 1736: *rekl*; 1771: *Réklit*.

Bajor-osztrák eredetű; bajor-osztrák *réckl*; tirolai német *rekkl*, *rekkle* 'szoknya; kabátka'. Ez a német *Rock* 'szoknya; kabát; stb.' kicsinyítő képzős származéka. Ugyancsak a németből származik a szerb-horvát *rékla* '<főként női> kabátka', szlovák *reklík* 'hálórékli'; román *recăl* 'zeke'. Az alakváltozatok kialakulásában a hangátvetésnek, hasonulásnak és elhasonulásnak volt a legfontosabb szerepe. Nyelvjárási szinten az egész nyelvterületen él (TESz).

salavári 'rövid szárú, szűk pót-nadrág, harisnya' (BATHÓ 2003:113). **1585:** „caliga: Harisnya, *salavári*, Nadrág”; 160: *Salawar-ditt*; 1706: *salvárnak*; 1825: *so-lovári*.

Vándorszó; vö. bajor-osztrák *scháriwárihosen* 'hosszú, bokáig érő nadrág', *schalwar* 'lovaglónad-

rág'; román *şalvári* 'bő nadrág, buggyogó'; szerb-horvát *šalvare* 'bő, buggyos nadrág'. Az idézett szavak többes számú formák. Megfelelő szó van számos más nyelvben. Terjesztésében feltétlenül volt szerepe a magyarnak is. A végső forrása az iráni **šaravāra*- 'nadrág', amely a perzsa *šalwar* 'nadrág' alapján, főként az oszmán *şalvar* 'bő, buggyos nadrág' révén lett vándorszóvá. A magyar szó forrásaként elsősorban a szerb-horvát jöhet számításba. Az *i* és *é* végű formák nem származhatnak közvetlenül az oszmán-törökből. Cseh származtatása téves. Régi nyelvi és nyelvjárási szó (TESz).

sarkantyú 'a lábbeli sarkához erősített fém eszköz', **1380 k.:** „Calcar: *scharkankyu*”; 1453: *Sarkantys*; 1599: *sarkantyó*; 1808: *sorkantyúja*.

Származékszó; főnevesült igeneve egy feltehető **sorkant* ~ **sarkant* igének, mely a *serkent* mély hangrendű párja. E szó tehát beletartozik a *serít*, *serény*, *serkent* hangutánzó-hangfestő szócsalád veláris ágába. Hangalakjának megállapodására hatással lehetett a *sarok* ~ *sark* testrésznév, illetve az a tárgyi körülmény, hogy az így nevezett ló-serkentő fémeszköz a lábbeli sarkára volt felerősítve. A *sarkantyúnak* a *sarokhoz* kapcsolását a latin *calx* 'sarok', *calcar* 'sarkantyú' etimológiai összetartozása is erősíthette. A *sarok* testrésznévből való származtatás alaktani nehézségek miatt nem fogadható el. Arra a felvetésre, hogy

a *sarkantyú* a *serkentőből* keletkezett hangrendi átcsapással, nincs szükség. Összetett szóként való magyarázatai tévesek (TESz).

suba 'télikabát, bunda'. **1290:** „Vna *Suba* de panno pernisio Brumatici coloris”; 1585: *Szuba*; 1846: *zsubában, csubába*.

Vándorszó; vö. középfelnémet *schúbe, schoube, schúwe* 'hosszú, bő felsőruha'; francia *jupe* 'szoknya; hosszú férfikabát', *jupon* 'alsószoknya; térdig érő férfiruha'; olasz *giubba* 'zubzony'; szerb-horvát *šüba* 'prémmel bélelt női kabát'. Megfelelő szó van csaknem minden európai nyelvben. Etimológiailag ide tartozik a magyar *subica* és *zubony* is. Mindezek végső forrása az arab *ğubba* 'pamut alsóruha'. A magyar szó közvetlen átadója bizonytalan. Az *š* kezdetű szláv szavak – legalább részben – a magyarból valók. A kései középfelnémet alak átvétele sem tekinthető bizonyosnak. Nem dönthető el, hogy az *sz* kezdetű változatok miként értékesíthetők az eredet szempontjából. A kérdés még további vizsgálatra szorul. A második jelentése 'szörme, prém' érintkezésen alapuló névátvitellel keletkezett, ugyanis a subákat prémmel szegélyezték (TESz).

süveg 'férfi fejfedő'. **1395 k.:** „mítra: *ſjüeg*”; 1548: *sőweg*; 1569: *sümeg*.

Ismeretlen eredetű. A süveg eredetileg kúp alakú fejfedő lehetett. A

szó törökből származtatása elsősorban hangtani okok miatt nem valószínű (TESz).

szoknya 'derékon rögzített, alul nyitott női ruhadarab'

1372 u./1448 k.: „cordam es *zoknijam* es ezek azonkeppen třed ment enem”; 1395 k.: *zognja*; 1476: *saknia*. Szláv eredetű; szerb-horvát *süknja* 'szoknya, alsószoknya, nő'; szlovén *süknja* 'kabát'; szlovák *sukňa* 'szoknya; régimódi ruhadarab férfiak és nők számára, amely a testet nyaktól térdig fedi'. Megfelelő szó van több más szláv nyelvben is. Mindezek egy 'posztó' jelentésű szláv szó származékai. A magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg. A később uralkodóvá vált, a vizsgálat szempontjából fontos, 2. jelentés másodlagos a szláv nyelvekben is.

szűr 'durva posztóból készült köpenyszerű felsőruha'. **1518:** „el futamtak *zwrrben*”; 1524: *zewrnek*; 1541: *zyrben*.

Magyar fejlemény: azonos a *szürke* melléknév elavult *szür* alapszavával, annak jelentéstani szempontból elkülönült változata. Eredeti melléknévi használatából 'durva posztó' jelentésű főnévvé jelentéstapadással vált, mégpedig olyan jelzős kapcsolatokban, amelyekben egy posztófajta színére vonatkozott. Ilyen kapcsolatokban a régi nyelvből ugyan nem, illetve csak bizonytalan jelentéssel mutatható ki. A

'színnév' > 'anyagnév' jelentésfejlődésre több példát is ismerünk, majd az 'anyagnév' és a 'belőle készült ruhadarab' jelentésfejlődés részben ismét jelentéstapadásos elvonás, részben ráértés eredménye. A *szőr* főnévvel való egybevetése, szláv, valamint kaukázusi származtatása téves (TESz).

viganó 'taftból készült szoknya'. 1793/1922: „Az asszonyságoknak... csókolom *viganójokat*”; 1799: *Vigánó*; 1813 *Vigán, Vigáno*.

Tulajdonnévi eredetű. Maria Viganonak, Salvatore Viganó balettmester feleségének, a bécsi olasz opera híres táncosnőjének nevéből köznevesült. Az empire szabású női ruhát, illetve szoknyát Viganoné hozta divatba a 18. század végén. A *Wigan* város nevéből való magyarázata kevésbé valószínű. Ma főként csak nyelvjárásokban él (TESz).

zubbonny 'hosszú ujjú, hátul gombos, térd alá érő ruha', a gyermekek által viselt ünnepi ruhadarab,

mindkét nem hordta kb. 6 éves korig (BATHÓ 2003:66). 1570: „Egy lo-waznak walo *zwbón*”; 1604: *zobbon*; 1641: *zubbón, zubbony*; 1786: *zabonnyát*. A vizsgálat szempontjából az 1786. évi adat a lényeges, ekkor bukkan elő 'hátulgombolós gyermekruha' jelentésben.

Vándorszó; román *zábún* 'ködmön, suba, köntös'; szerb-horvát *zòbùn* 'egy fajta mellény, pruszlik, zeke'; szlovén *zobùn* 'fehér női szoknya'; oszmán *zibun, zibun, zubun* 'vattával bélelt vagy flanell gyermekkabátka'. Mindezek végső forrása az arab *ġubba* 'pamut alsóruha', amelyre a *suba* és *subica* szavaink is visszavezethetőek. A magyar szóval kapcsolatban nem dönthető el, hogy az uralkodóvá vált *zubon* > *zubbony* forrása déli szláv vagy oszmán-török-e. A magánhangzós kezdetű alakok névelőtévesztés alapján való elvonódás eredménye. A *zabun, zebon, zèbun, zèbuny* változatok minden valószínűség szerint külön átvételek a románból (TESz).

1. A nyelvjárások alapvetően a nyelv területi változataiként tarthatók számon. A magyarországi nyelvjárások között nem tapasztalhatunk jelentős különbségeket, mivel az ország földrajzilag nem nagy kiterjedésű. A dialektológia a mai magyar nyelvjárásokat 10 nagyobb, nagyjából egységes csoportra osztja fel. Ezek a csoportok alapvetően egymástól jól elkülöníthetők, ám vannak olyan területek is, amelyek nem sorolhatók be egyik nagy nyelvjárási területbe sem. A magyar nyelvjárások legtöbb különbsége a fonémák szintjén ragadható meg, ettől kevesebb változás mutatható ki a morféimák és a lexémák szintjén. A legkevesebb változást a mondatok szintjén tudjuk megragadni. A mai magyar nyelvjárásoknak

szintén fontos jellemző, hogy használatuk a megértést nem befolyásolja, az ország két eltérő részéből származó ember is probléma nélkül megérti a másikat. Ennek oka az ország viszonylag kis területében kereshető, valamint abban, hogy az egyes nyelvjárások közel maradtak a nyelvi sztenderdhez.

Magyarországon jelenleg a meglévő nyelvjárásokat 10 nagyobb régióra osztjuk fel, melyek közül jelen vizsgálat szempontjából kettő lesz igazán lényeges. A Jászság ilyen szempontból nem sorolható be egyik nagyobb nyelvjárási régióba sem, két terület között helyezkedik el. Ez a két terület a palóc régió és a Tisza-Körös vidéki régió. Ilyen módon tehát a jász nyelvjárás jelenségeit is e két régió alapján tervezem bemutatni. Mivel a nyelvjárási jelenségek közül a leggyakoribb a fonéma szinten történő előfordulás, így erről, illetve egyes morféma és lexéma szinten jelentkező eltérésekről fogok beszélni mindkét nyelvjárásnál, majd ezeket a jellemzőket fogom összevetni a jász nyelvjárás tekintetében.

Először tehát részletesebben bemutatom a palóc nyelvjárást. Ez a nyelvjárás földrajzi kiterjedése miatt nem tekinthető egységesnek, meglehetősen sokszínű a különböző nyelvjárási jelenségek tekintetében. Kiterjedése miatt így leginkább csak a vizsgált térséghez közeli, déli palóc területet fogom bemutatni. A terület egyik közismert jellemzője az illabiális *á* jelenléte, illetve a köznyelvi *á* helyett a nyelvjárási *ā*, melyet itt is megtalálhatunk. A fonéma-rendszerében már nem egyértelműen jelenik meg a *ē* fonéma, hanem csak változatként van jelen. Az *ó*, *ő*, *é* ejtése monoftongusként történik, bár a tömb keleti részén már találkozhatunk enyhén záródó diftongusokkal is (KISS 2003:282).

Mint említettem, a két fontosabb palóc nyelvjárási jelenség az a fonéma tekintetében itt is megjelenik, azonban előfordulhatnak egyéb változatok is, mint például a zártabb, illetve a labiálisabb változatok is. Az *e* gyakori változatoként jelenik meg az *ɛ*, valamint az *l* előtti *ö*-zés is gyakran jelenik meg. Mássalhangzók tekintetében jelentős változások zajlottak a múlt század második felében. Az *ly* az ötvenes és hatvanas évek folyamán még önálló fonémaként volt jelen, olykor a *l+j* hangkapcsolat helyén is megjelent, de a *j*-vel szemben egyre határozottabban szorult vissza, sőt manapság ebben a tömbben már határozottan a *j* irányába billent el. Ilyen szempontból csak a középpalóccal határos területeken találkozhatunk kivételekkel. A *t*, *d* és *n* előtti palatalizációja gyakori, ám a *meg* igekező *g*-jének teljes hasonlása ezzel szemben meglehetősen ritka. Az *ol*, *öl* hangkapcsolatokban az *l* pótlónyúlásos kiesése szótövekben gyakori, míg toldalékoknál ritka (KISS 2003:284).

A déli palóc fonéma-rendszer után említést tennék még néhány alaktani jelenségről is. A *szeker*, *vereb* típusú alakok megjelenése déli irányba haladva egyre csökken. Az *-a/-e* végű névszókban az *-ért*, *-ig*, *-é* toldalékok előtt csak szórványosan marad rövid magánhangzó a töben, leginkább a hosszú hangok jelennek meg ilyen esetekben. A birtokjelek esetében nem tapasztalhatunk eltérést E/3.

esetében, ugyanis itt a *-(j)a/-(j)e* van jelen, míg T/3.-ban már a köznyelvtől eltérő jelenségekkel is találkozhatunk, mivel itt megjelenik a *-(j)ok/-(j)ök/-(j)ök* változat. Emellett megjelenik a *-ból/-ből* ragoknál a *-bű/-bű ~ -bul/-bül*, a *-hoz/-hez/-höz* esetében pedig *-ho/-hő* változat. A *-val/-vel* ragoknál hasonult illetve hasonulatlan formákkal is találkozhatunk. A *-szor/-szer/-ször* illetve a *-kor* rag fő formái a *-szó/-szé/-sző* és a *-kó*. A felsőfok *let* jelölésének változata itt még gyakorinak tekinthető (KISS 2003:284-285).

A palóc nyelvjárás áttekintése után most a Tisza-Körös vidéki régiót mutatom be viszonylag részletesen. Először itt is a fonémákkal fogok foglalkozni, majd ezt követően itt is kitérek a különböző alaktani sajátosságokra. Ez a nyelvjárási terület nem tagolt oly mértékben, mint amit a palócnál tapasztalhattunk, bár itt is tapasztalhatunk enyhébb eltéréseket. A Jászsághoz közelebb elhelyezkedő közép-tiszántúli csoportnál gyakran találkozhatunk a zárt *ē* használatával, míg az *ā* és *ē* használata szórványosan jelentkezik. Szintén gyakori jellemzőként tekinthetünk a *ó*, *ő*, *é* hangok záródó diftongusos ejtését, emellett pedig erősen tapasztalhatjuk a *l*, *r* és *j* nyújtó hatását, a megnyúlt hang lehet félhosszú és hosszú is. A magánhangzókkal kapcsolatban még néhány fontos dolgot megemlíthetünk, ami az egész régióban megtapasztalható (DÁVID 1991: 19-26).

Az első ezek közül a zárt *i* gyakori használata, valamint *v* tövű igék esetében tapasztalhatjuk, hogy a köznyelvi *ő* helyén *ű*-t ejtenek, míg a köznyelvi *ó* helyén az *ú* már ritkábban fordul elő. Az *ú*, *ű* azonban nemcsak ilyen helyzetekben jelenik meg, hanem gyakran láthatjuk a köznyelvi *u*, *ü* helyén is. Ebben a régióban egyáltalán nem találkozhatunk *ö*-zéssel, míg a köznyelvi *e ~ ö* váltakozást mutató szavak esetében is inkább az illabiális használata jellemző. A mássalhangzók tekintetében azt állapíthatjuk meg, hogy a fonémarendszere a köznyelvivel megegyező, bár a *j*-zés ezen a nyelvterületen erős, sok esetben a köznyelvi *l*-lel áll szemben. A Tisza-Körös vidéken is tapasztalhatunk különböző alaktani jelenségeket. A *v* tövű igéknél a jelen idő E/3. alakja általában magánhangzós végű, míg az *-ul/-ül* képző magánhangzója a legtöbb esetben hosszú (KISS 2003:288).

A két nyelvjárás-terület részletesebb bemutatása után áttérek a jász viselet viselet vizsgálatok nyert különböző nyelvjárási adatokra. Ezen adatok alapján próbálom igazolni azt a feltevésemet, hogy a Jászságra két irányból érkezett jelentősebb hatás. Maga a terület alapvetően nem határolható el olyan egyértelműen, mint ahogyan azt megtapasztalhattuk a főbb nyelvjárási területeknél, átmeneti jellege a rendelkezésre álló nagy mennyiségű szóanyag mellett azonban teljes mértékig nyilvánvaló. A két, általam jellemzett nyelvjárási terület között ez a vidék azonban egyáltalán nem tekinthető egységesnek, legfeljebb néhány falu illetve város mutat valamilyen szintű egyezést (IMRE 1971:359).

A palóc területeken meglévő illabiális *á* illetve a labiális *ā* jelenlétére nem találtam különösebb adatot, így tehát ilyen szempontból nem mutatkozik jelentősebb mértékben a palóc hatás, bár egyéb vizsgálatoknál kimutatták, hogy az illabiális *á* jelenlétére vannak adatok, de ez sem jelentkezik olyan erősen, mint ahogyan azt északabbra láthattuk. Ugyanakkor a szintén palóc jelenségként megjelölt nyílt *e* illetve zárt *ĕ* jelenlétére már a Jászság területén is találhatunk adatot, míg vizsgálatomban a *cipe* alak utalt ennek hangsúlyosabb jelenlétére, melyet Jászberény illetve Jászapáti térségében adathatunk. Azonban érdemes még tovább menni a különböző nyelvi adatok vizsgálatakor (DÁVID 1991: 19-26).

A diftongusok ejtése a Tisza-Körös vidéki régió esetében jelent meg hangsúlyosan, ám ez a jász nyelvváltozatban is megmutatkozik, ahol szintén ejtenek záródó diftongusokat, de itt ez enyhébb változatban van jelen, mint ahogyan azt a már említett régióknál tapasztalhattuk, valamint megfigyelhető az egyes települések esetében az erőteljes *i*-zés, melyet szintén a Tisza-Körös vidékének egyik legfőbb jellemzőjeként említettem. Az *i*-zés a rövid *i* használatakor is megfigyelhető. A jászsági településekre jellemző az *o~u*, *ö~ii*, *ó~ú*, *ő~ű*, *a~o* megfelelés, ami inkább egy záródó tendenciát mutat. Ennek a folyamatnak az ellentétét tapasztalhattuk a *gyűrű* ~ *gyűrő* (ÚMTSz) változat esetében, melyet nem tekinthetünk gyakorinak. A nyíltabb magánhangzók ejtése leginkább a birtokos személyjelek esetében figyelhetők meg (DÁVID 1991: 19-26).

Az illabiális-labiális ellentét a palóc nyelvjárás egyik jellegzetességének tekinthető, a jász nyelvben pedig ebből eredeztethető, ez leginkább Jászszentandrás térségében érződött meg. Ennek több példáját is ismerjük: *ö ~ ĕ*, *ű ~ i*, *ű ~ í* illetve az *o ~ ĕ* megfelelés igazolja ezt a tendenciát (DÁVID 1991: 19-26).

A mássalhangzók tekintetében gyakori a *t*, *d*, *n* és *l* hangok palatalizációja az *i* illetve az *ü* előtt, amely szintén a palóc sajátosságokat mutatja. Ennek példája az is, hogy a főnévi igenév *-ni* képzője itt *-nyi* formában jelenik meg. Az *n* hang palatalizációja olyan szavakban is megjelenik, ahol ezt az *i* vagy az *ü* egyáltalán nem indokolja, ilyen adat a *legeny* és a *vagony* is (DÁVID 1991: 19-26).

Minden esetben tudni kell azt is, hogy a nyelvjárási sajátosságokat leginkább az idős emberek őrzik, így ilyen szempontból egyre kevesebb idő áll rendelkezésre ahhoz, hogy ezt a nyelvváltozatot a lehető legteljesebb mértékben megismerhessük. Emellett az is problémát jelent, hogy különösebb mértékben nem foglalkoztak kifejezetten a jászok nyelvváltozatával, nagyobb nyelvjárási tankönyveink sem részletezik különösebben ezt a területet, mivel ez nagymértékben határon fekvő népcsoport. A vizsgálatok során azt tapasztalhattuk, hogy mindkét, a közelében elhelyezkedő nyelvjárásból kölcsönöz fonéma szinten elemeket, ilyen szempontból tehát igazolódott előzetes feltevéselem, ám az általam gyűjtött szóanyag nem tesz lehetővé részletesebb vizsgálatokat.

3. A dolgozatomban szeretném bemutatni, hogy milyen szóalkotásmódok jelennek meg az egyes szavak esetében. Elsőként a szóképzéseket vizsgálom olyan értelemben, hogy ez a szóalkotásnak egy olyan módja, melyben egy adott szótőhöz egy képző társul, ennek eredményeként pedig egy új szó jön létre. Ehhez kapcsolódóan érdemes megvizsgálnunk a képzők néhány alapvető tulajdonságát (KESZLER 2000:309)

A képző egyik elsődleges feladata, hogy új szótári szót hozzon létre. Olyan elem, mely egy adott szófaji kategória nem minden eleméhez kapcsolható, de ez alól kivételt képeznek igenévképzők, az *-ás/-és*, a *-hat/-het* stb. képzők. A tő után közvetlenül következik, de nem kötelező elem. Más kötött morféma is állhat utána, illetve megtűr maga mellett más képzőket is, akár maga előtt vagy után, bizonyos esetekben pedig mindkét helyen. Vannak kifejezetten olyan képzők is, melyek után csak nagyon ritka esetekben található meg más képző, ilyen például a *-hat/-het* igeképző, a *-só/-só* és *-i* melléknévképző, a *-nyi* melléknévi mértékképző, a főnéviigenévképző és a határozóiigenév-képző, melynek magyarázatát általában a kialakulással hozható összefüggésbe. Szintén fontos jellemzője a képzőknek, hogy állhat utánuk jel és rag is, bár itt is találunk olyan kivételeket, mint a főnévi igenév képzője és a határozói igenév képzője. Nem határozza meg egy adott szó szófaját, lehet szófajtartó, szófajváltó vagy szófajjelölő, de kijelöli a szó bővítési lehetőségeit. Vannak olyan képzők, melyekben minden főbb tulajdonság egyszerre jelenik meg, illetve olyanok is, melyekre csak néhány, illetve ezen jellemzők alapján nem alakul ki egységes vélemény néhány képzőként ismert morféma képzőszerűségéről sem (KESZLER 2000:309-310).

Az egyes képzőket négy fő kategória alapján mutathatjuk be: produktivitás/termékenység; gyakoriság; képzőfunkció; rokonértelműség. Az első kategória a produktivitás. Egy képző akkor tekinthető termékenynek, ha meglévő feltételek mellett új szót hozhatunk vele létre. Ez a termékenység segít abban is, hogy meghatározzuk egy adott képző jelentését, ha a jelentése több képzett szóban is felismerhető, ezáltal szabályba foglalható, a képzett szó jelentése pedig levezethető az alapszó és a képző jelentéséből. Vannak olyan képzők is, melyek a fenti meghatározás alapján nem nevezhetők termékenynek, de mégis szabályszerűen képezhetünk vele szavakat. A gyakoriság szintén fontos ismertetőjegye egy képzőnek. Ezzel az előfordulás mutatható be egy adott nyelvi rendszeren belül, bár a termékenység és a gyakoriság nem feltétlenül függ össze (KESZLER 2000:311).

A képzők funkciója egy bonyolult és sokrétű problémakört vet fel. Itt jelenik meg az a tulajdonság, hogy milyen szófajú szóból milyen szófajt képez, illetve ide tartozik a jelentése is. Vannak olyan képzők, melyeknek inkább csak szintaktikai funkciója van, és új szótári jelentést nem adnak a szónak, és csak a szintaktikai funkciót tudják megváltoztatni. A képzők jelentését meglehetősen nehéz meghatározni, mivel a legtöbb esetben nagyon általános jelentésekről beszélünk,

amely az alapszó jelentésétől függően különböző módokon realizálódhat, így tehát a képző jelentése függhet az adott szó jelentésétől is. A rokonértelműség azt jelenti, hogy a jelentésmódosítás gyakran eltérő képzőkkel is véghez vihető (KESZLER 2000:311-312).

A képzők között vannak egy- és többalakú képzők is. A többalakú képzők esetében a fennálló különbségeket a palatális-veláris párok jelenléte okozza, a kezdő mássalhangzó vagy magánhangzó megléte vagy hiánya, a mássalhangzó időtartama, hangzóhiány, a végső magánhangzó megléte vagy hiánya illetve egyéb más tényező okozza (KESZLER 2000:315-316).

A képzők közül leginkább az igékből névszót képző deverbális nomenképzőkre találtam példákat, melyeknek több típusát is ismerjük. Főként a cselekvés tárgyát illetve eredményét jelölő képzőként számon tartható az *-at/-et* képző, melyre példaként a vizsgálatomban szereplő *kötény* szó megfelelő, mivel itt a köt ige mellé kerülő *-ény* képző megváltoztatja az alapszó szófaját ígéről főnévvé. A *pityke* esete igen érdekes, mivel itt két fő is számításba jöhet a TESz alapján, és mindkét esetben jelen van a *-ke* képző. A *pittyed*, *pittyesz* igék tövéhez kapcsolódva deverbális névszóképzőként viselkedik, míg a *pettyhez* kapcsolódva kicsinyítő képzőként is értelmezhető, ám ekkor már nem következik be a szófajváltás, mivel itt egy denominális nomenképzőről van szó. A *sarkantyú* esete megmutatja, hogy a termékenynek egyáltalán nem tekintett *-tyű/-tyű* képző szintén okozhat szófajváltást, mivel egy igenévből alakít ki egy főnevet. Főként a cselekvés, történés eredményét illetve tárgyát jelöli meg az *-at/-et* névszóképző, melynek példája a *patyolat* szó. Ebbe a kategóriába tartozik még az *-l* képző is, mellyel a *fátyol* szó esetében találkoztunk, ahol a *fáty* ~ *fágy* tőhöz kapcsolódik a képző (KESZLER 2000:317-318).

A szóképzések másik gyakori típusa a szóösszetétel, melynek segítségével szinte korlátlan mértékben növelhetjük a szótári szavak számát. Ez egy olyan módszer, ahol két vagy több szó összekapcsolásával hozunk létre olyan újabb lexémákat, melyek morfológiai szempontból összetett szónak minősülnek. A szavak azonban nemcsak ezen egyszerűsítő szabály alapján alakulhatnak ki, hanem véletlenszerűen, a köznyelvben is kialakulhatnak a gyakori együtthasználat alapján, bár ezek nem a tudatos szóalkotás példáiként tarthatók számon (KESZLER 2000:324).

Az összetett szavak nem tekinthetők szószerkezeteknek, mivel létrejöttüket nemcsak szintaktikai, hanem szemantikai és morfológiai szabályok is irányították. Jelentésük sokkal tömörebb, mint a szókapcsolatoké, adott esetben el is tér attól, illetve az összetétel lehetővé teszi azt is, hogy a köztük meglévő grammatikai kapcsolat jelületlen maradjon. Ennek köszönhetően az összetett szavak nem elemezhetők azon szabályrendszer alapján, melyet a szintagmák illetve a szókapcsolatok esetében alkalmazhatunk. Ezek a szavak általában jelentéstömörítők,

így szerkezetük nehezen elemezhető, nem alkalmazható rá egyetlen szintaktikai jelentéskategória sem. A szintagmákból származó összetett szavak jelentése csak egy-egy grammatikai jelentésnél érthető, amely az összetett szónak a szótári jelentéséből magyarázható (KESZLER 2000:324).

Noha abból indult ki az elemzés, hogy ez a szóalkotási mód végtelen bővítésekre ad lehetőséget, mégsem nevezhetünk minden ilyen módszert produktívnak. Produktívnak azokat tekintjük, ahol az összetett szavak szinte korlátlan vagy korlátlan mennyiségben előállíthatók, illetve vannak olyan összetételek is, melyek csak alkalmilag alakulnak ki, ezeket alkalmi összetett szavaknak nevezzük. Az összetett szavak és a szintagmák határát leginkább szemantikai alapon különítjük el (KESZLER 2000:324-325).

Morfológiai szempontból tekinthetjük az összetett szavakat nyitott vagy zárt szerkezetűnek. Nyitott szerkezetről akkor beszélhetünk, ha a szóösszetétel is nyitott kapcsolatos vagy választó mellérendelésre vezethető vissza. Ilyen esetekben ugyanis az összetett szó tagjai végtelenül bővíthetők azonos értékű és minőségű szavakkal. Az összetett szavak többségét a zárt elemszerkezettel rendelkező szavak alkotják, ami azt jelenti, hogy az összetételek két elem kapcsolatára bonthatók szét. Az alárendelő és a morfológiai természetű kapcsolatokból származó összetételek mind zárt szerkezetűek, illetve ebbe a kategóriába sorolható a mellérendelő kapcsolatok egy része is. A zárt kapcsolatok elemeit a sorrendiség alapján elő- és utótagnak nevezzük, de ezek nem vizsgálhatók az egyszerű szavakhoz hasonlóan kizárólag lineáris sorrendben. Ezek lehetnek valódi szóalakok, lehetnek ragosak és jelesek is, mely inkább az előtagra jellemzők, míg az utótag viseli az összetett szó egészére jellemző toldalékokat (KESZLER 2000:325).

Az összetett szavak az őket létrehozó szóalakok nyelvtani és mondattani viszonya alapján jellemezhetők. Ez alapján az összetett szavakat két vagy csoportra bonthatjuk. Az összetételben meg kell állapítani, hogy van-e az egyes szavak között grammatikai kapcsolat. A grammatikai szabályok által létrejött szókapcsolatokat szerves összetételeknek nevezzük. Ezek az összetételek szószerkezetekké vagy szószerkezet-kapcsolatokká alakíthatók. Ilyenek az alárendelő és mellérendelő kapcsolatok. Az alárendelő kapcsolatok még tovább bonthatjuk az alárendelés típusa alapján. Lehetnek alanyi, tárgyias, határozós és jelzős összetételek is. A szeretlen összetételek szókapcsolatai között nincsen semmilyen grammatikai viszony (KESZLER 2000:327).

Az alárendelő összetett szavak szófaját minden esetben az utótag szófaja határozza meg. Ezek a szavak nagyjából az összes szófajban megjelennek, de köztük meglehetősen alacsony az igék száma, míg többségüket főneve alkotják (KESZLER 2000:327). A mellérendelő összetételek esetében pedig a szavakat nem

lehet olyan egyértelmű kategóriákba sorolni, mint az alárendelő összetételek esetében, ezért ezeket célszerű formai szempontok szerint osztályozni (KESZLER 2000:335).

A *hajadonfőtt* szó esetében a 'fedetlen fej' jelentésű *hajadon* valamint a 'fej' jelentésű fő szó, illetve a különböző határozóragok alkotnak összetételt

Ritkább szóalkotási módként tartjuk számon azt a jelenséget, mikor egy adott szóról meglévő vagy vélt morfémát választunk le a nyelvérzék alapján. Ez általában lehet képző vagy összetételi elő- vagy utótag is. A képzők esetében azt tapasztalhatjuk, hogy a nyelvérzék alapján képzősnek ítélt egy szóalakot, majd ebből a képzőt „levonva” egy alapalakot képez. A másik jelentős csoportot az összetételek jelentik, ahol a nyelvérzék összetételnek érzett egy szót, majd ebből egy elő- és utótagot következtet ki. Ilyen esetekben az elő- és az utótag is önállóvá válhat. Speciális esetként tartható számon az, amikor valamilyen toldalékot választunk le egy adott töről, és ezt a toldalékot kezdjük el önálló szóként alkalmazni. Ennek két csoportját különböztethetjük meg. Az első az ún. képzőmeggelenedés, ahol a képzőt választja le a nyelvérzék, míg a második csoportba azok az esetek tartoznak, ahol a jelet vagy a ragot választja le a nyelvérzék (KESZLER 2000:344). Vizsgálatom során egy ilyen, elvonással létrejött szóalakot találtam. A *cipellő* esetében az átvétel még *-s* végződéssel történt *cipellős* formában, ám ezt a nyelvérzék az *-s* melléknévképzővel azonosította, így elvonta a szó végéről (TESz). Ez az elvonások egyik általános típusába volt besorolható, a vélt vagy valós morféma elvonásába.

Szintén ritkább szóalkotásmódként tarthatjuk számon azokat az eseteket, ahol valamilyen tulajdonnévből alakulnak ki az egyes köznevek. Ezek a jellegzetes tárgyak, általában ruhadarabok, találmányok vagy mértékegységek nevüket, az azokat legelsőként viselő emberekről, divatba hozójukról, feltalálójukról vagy arról a földrajzi helyről kapják a nevüket, ahonnan származnak. Az illető személy neve vagy a földrajzi név ilyenkor köznévvé válik, kis kezdőbetűvel íródik, illetve bizonyos más esetekben is idomul a magyar helyesírásához. Ez a folyamat a nyelvi változásokhoz hasonlóan lassal zajlik, és csak akkor írható kis kezdőbetűvel egy adott szó, amennyiben a beszélők többsége elfogadta azt köznévként (KESZLER 2000:348). Ezekre több példát is találtam vizsgálataim során. A *viganó*, mely Maria Viganonak, Salvatore Viganó balettmester feleségének, a bécsi olasz opera híres táncosnőjének nevéből köznevesült. Az empire szabású női ruhát, illetve szok-nyát Viganoné hozta divatba a 18. század végén (TESz). Emellett az *atilla* is ilyen szóképzés alapján jött létre: az *Atilla* hun király nevével alkotott *Atilla-mente* szerkezetből vált ki, s lett közszóvá (TESz).

A földrajzi nevekből létrejött köznevesülésre is volt példa az általam vizsgált szóanyagban. A *damaszt* *Damaszkusz* város nevéből jött létre, mivel a *damaszt*-szövet, illetőleg készítési módja *Damaszkusból* származik (TESz). Szintén ezzel

a típussal találkozunk a tabit szóval kapcsolatban: Ez az arab *'Attāb* személynévből származó *Al-attābija* bagdadi városnegyed nevéből alakult, ahol ezt a se-lyemszövetet előállították Ugyanezt állapíthatjuk meg a *gyolcs* szó esetében is, mely *Köln* város nevéből alakult ki, mivel az átvétel előtti szavak esetében könnyen megállapítható ez a tö.

A fenti két szóalkotásmód egyaránt megtalálható bekecs szavunkban. A lengyelből átvett szó a lengyel *Bekieszka* tulajdonnévből alakult, alapszava Bekes Gáspárnak, Báthori István lengyel hadvezérnek családnevével azonos. A névadásnak az a magyarázata, hogy a bekecsféle felsőkabátot Bekes Gáspár viselete nyomán kedvelhették meg a lengyelek. A lengyel *bekiesza*-ból a magyarban először **bekese* válhatott, majd a lengyel *bekese*, magyar *bekese* típusú szókapcsolatok alapján elmaradhatott a birtokos személyragnak felfogott szóvégi *-e* (TESz). A szóalkotásnál gyakori jelenségnek tarthatjuk a nyelvi kölcsönzéseket is, melyekről részletességük okán egy külön fejezet keretein belül szeretnék néhány megállapítást tenni.

4. Dolgozatom szintén jelentős célja, hogy megvizsgálja, mely nyelvekből kölcsönöztek szavakat elődeink, mikor a viseletek anyagát illetve az egyes ruhadarabokat elnevezték. Ehhez alapvetően érdemes ismerni a nyelvi kölcsönzés általános feltevéseit. A már részletesebben bemutatott szavak esetében azt tapasztalhattuk, hogy ezek a szavak különböző nyelvtörténeti korokból származnak, érdemes az egyes korszakokról néhány általános dolgot megemlíteni, illetve mely nyelvektől vettünk át szavakat a különböző nyelvtörténeti korokban. Először tehát néhány rövid gondolatot ismertetek a nyelvi kölcsönzések mibenlétéről.

A jövevényszavak esetében a kölcsönzéshez minden esetben szükséges valamilyen együttélés vagy kulturális, gazdasági esetleg társadalmi hatás, bár ez adott esetben meg is szakadhat, de nagyon fontos, hogy igazolni tudjuk, hogy a két népcsoport valóban együtt élt-e az adott időben. Mindezt erőteljesen befolyásolják az adott terület földrajzi adottságai is. a kölcsönzésekről általánosságban elmondható, hogy olyan nyelvek kölcsönöznek, ahol egy tárgynak, élőlénynek nincsen saját neve vagy pedig a nyelvi presztízsből fakadóan is, ami a magasabb kulturális-műveltségi szintből adódhat. Ilyen szempontból találunk olyan eseteket, ahol a hatás kiegyenlített, azaz mindkét nyelv egyforma mértékben kölcsönöz a másiktól, melynek egyik legjobb példája a magyar és a szerb, illetve a magyar és a horvát viszonya. Azonban találkozhatunk olyan példákkal is, ahol az egyik nyelv valamilyen tényező miatt a másik fölé kerekedik, a magyar nyelv esetében ilyennek tekinthetjük az erőteljes német hatást, mely a 17. századtól érzékelhető.

A nyelvi kölcsönzések után most áttérek az egyes nyelvtörténeti korszakok rövid ismertetésére, illetve a korszakon belül bemutatom a kölcsönzések főbb irányait azon szavak alapján, melyekkel a jász viselet vizsgálatakor foglalkoztam.

A nyelvtörténeti korszakolás egyik legnagyobb problematikája, hogy a tájékozódás érdekében muszáj megjelölni különböző viszonyítási pontokat. Ez a korszakolás azonban nem feltétlenül egyértelmű, mivel egy-egy tendencia hosszabb időn át is hathat, illetve nem is biztos, hogy a különböző tendenciák nem érintkeznek egymással. Ugyanakkor mivel történeti tudományról van szó, így kikerülhetetlen, hogy valamilyen tájékozódási pontot ne határozzunk meg. Nyelvi alapon nincsenek olyan éles határok, amelyek lehetővé tennék az egyes korszakok pontos meghatározását (KISS-PUSZTAI 2005:15-16).

A nyelv és a társadalom erőteljes kölcsönhatása miatt viszont a jelentős társadalmi hatások tükröződnek a nyelvben is, ilyen lehet egy háborús helyzet vagy a műveltség megváltozása. Ha ezek a hatások nagyon intenzíven zajlanak le, akkor a nyelvi változások is nagyobb mértékben jelentkeznek az egyes nyelvekben. Ez okozza azt is, hogy a nyelvi változásokat és azok mértékét nem lehet előre megjósolni. Emiatt szükséges az, hogy a nyelvtörténeti korokat olyan eseményekhez kössük, amelyek egy nép életében nagyobb változást jelentenek. Azonban ezek a határok nem jelentik azt, hogy az egyes tendenciák azonnal megindulnak a nyelvben, illetve adott időpillanatban véget is érnek. A változások közül az első a nyelvközösség életében bekövetkező, majd ezt követi a nyelvek helyzetében és a nyelvhasználati lehetőségekben bekövetkező módosulások, végül pedig a nyelv állapotára és rendszerére hatnak a már megjelent tényezők (KISS-PUSZTAI 2005:15-16).

A magyar nyelv esetében az idő előrehaladtával egyre csökken a különböző nyelvtörténeti korszakok időtartama is, illetve fokozatosan nő a fennmaradt nyelvemlékek száma, amely lehetővé teszi a részletesebb vizsgálatokat és a korszak határainak minél pontosabb kijelölését. Az első, fontosabbnak tekinthető korszak a mi szempontunkból az ősmagyar kor, mely kb. Kr. e. 1000-tól egészen a honfoglalásig, Kr. u. 896-ig tart. A vándorlások megindulása előtt hosszú ideig élt a magyarság az Urál környezetében, melynek hatásait a magyar nyelv szempontjából nem hanyagolhatjuk el. A vándorlások megindulása után a korszakban több nyelvvel is kapcsolatba került a magyarság, melynek eredményeként egy jelentős mértékű, a törökségi nyelvektől származtatható szókinccsel találkozhatunk (KISS-PUSZTAI 2005:16).

Mindez a vándorlások időszakából maradhatott fenn, amikor a magyarság szinte állandóan törökségi népek szomszédságában élt, és ez a hatás nemcsak a szókincsünk területén érzékelhető, hanem az életmód egyéb területein is. A hosszú együttélés lehetővé tette azt is, hogy ősmagyar kori jövevényszavaink jelentős hányadban mutassanak törökségi elemeket. Ilyen szempontból az eredetük két nagy csoportra osztható. Az egyik csoportot csuvasos jellegűnek nevezhetjük, vizsgálataim alapján ide tartoznak az olyan szavak, mint a *bársony* (1395 k.), *csat* (1211.), *gyöngy* (1164.), *gyűrű* (1358–59). A *csat* szó olyan szempontból válik

érdekessé, hogy eredetére nemcsak ez az egy magyarázat van, mivel a kun-besenyő származtatás is felbukkan etimológiai szempontból, így erre még a későbbiekben érdemes lesz visszatérni (KISS-PUSZTAI 2005:201-202).

A magyar nyelvtörténet következő korszaka jelentős változásoknak adott tere. Az ómagyar kor 896-tól 1526-ig tart, keretét két szimbolikus esemény, a honfoglalás és a mohácsi csata jelenti. A letelepedéssel és a kereszténység felvételével újabb nyelvekkel kerültünk kapcsolatba, melyek közül kiemelkedőnek tekinthetjük a szláv illetve a latin nyelvek hatását. A kultúraváltás mellett azonban egy másik fontos tényező is megjelenik, ugyanis a magyar nyelvet elkezdik írni, egyre több nyelvmemlék marad fenn (KISS-PUSZTAI 2005:16).

A honfoglalás után a magyarokkal érintkező szláv népek nyelvét meglehetősen nehéz teljes mértékig szétválasztani, mivel egyes nyelvek (pl. szlovák) kiválása még nem fejeződött be, valamint jelentékeny mértékben nem különböztek egymástól. Azonban azt tudnunk kell, hogy a szláv szomszédság az északi és a déli területeken állandó érintkezési felületet alakított ki a két nyelv között, illetve jelentős volt a szláv nyelvű papság szerepe is a magyarság hitéletében. Az intenzív nyelvi kapcsolatok nem jelentik egyből azt, hogy az átadó nyelvet ilyen esetekben könnyen meg lehet állapítani, ennek oka a már említett kis mértékű különbségekben keresendő, de néhány közelebbi ismertető alapján valamivel közelebb kerülhetünk az átadó nyelvhez (KISS-PUSZTAI 2005:381-384).

Az egyik ilyen kritérium alapján a bolgár nyelv bizonyos szavait különíthetjük el. Emellett pedig fontosak lesznek a jelentéstani és művelődéstörténeti tényezők is, melyek szintén utalhatnak az átadóra. Ezzel szemben az átvétel időpontjának meghatározáshoz rendelkezünk egy jelentős kapaszkodóval, ugyanis a szláv nazális magánhangzók (**o** és **e**) a 11. század környékére eltűnnek, és csak a lengyel nyelvben illetve bizonyos helyzetekben a szlovén esetében találkozhatunk vele (KISS-PUSZTAI 2005:381-384).

Ennek eredményeként két féle megoldás jöhetett létre a magyarban. Az első, mely a 11. század előtti átvételre utal, abban mutatkozik meg, hogy a kérdéses hang helyén egy magánhangzó áll, mellette pedig a nazalitás megőrzése érdekében egy nazális *m/n* mutatkozik meg. A második lehetőségénél pedig nem találhatunk meg nazális mássalhangzót a magánhangzó mellett, mivel a nazális magánhangzók már kikoptak az átadó nyelvekből, így nem volt szükség hanghelyettesítésekre, így ezek biztosan a 11. század után kerültek át a magyar nyelvbe. Vizsgálatomban a *posztó* és a *szoknya* mellett, szintén szláv eredetüként, olykor a szerb-horvátból való átvétellel találtam a következő szavakat, melyek szintén az öltözködés témakörében bukkannak fel, ilyen például az északi szláv nyelvekből átvett *lánc* (KISS-PUSZTAI 2005:381-384).

A másik jelentős átadó nyelv a honfoglalás után a latin volt, illetve a nyelvcsaládba tartozó egyéb nyelvek (olasz, francia). Először a latin eredetű szavakat

szeretném röviden bemutatni. Bizonyos szempontból ár érintettem a latin szerepét a kereszténység felvétele után, azonban azt fontos megjegyezni, hogy nemcsak az egyházi élethez kötődött a latin nyelv. A kancellária hivatalos nyelve is ez volt, így a latin műveltség szavainak átvétele kézenfekvő volt a magyarság szempontjából. A latinnak három fő változatát érdemes ismernünk (KISS-PUSZTAI 2005:386-387)

Az első ezek közül a vulgáris latin, amelyből a később tárgyalandó újlatin nyelvek is kialakulnak, ám ez a folyamat már lezajlott addigra, mire a magyar hatás kialakulhatott volna, így ilyen elemeket nem találunk nyelvünkben. A klasszikus latin szintén hamar háttérbe szorult, mivel egyes előírásai és szabályai erőteljesen konzervatívak maradtak. A klasszikus latin helyét vette át a középkori latin, mely sokkal jobban reagált a változásokra, de ez sem lett egyetlen népnél sem a hivatalos nyelve. Leginkább megmaradt a tudományok és az egyház hivatalos nyelveként, bár az évszázadok során és az idő múlásával folyamatosan változott, melyek leginkább a kiejtésben ragadhatók meg. A hazánkban ismert változatot magyarországi vagy hazai latinnak is nevezni. A magyar történelemben ez a latin hatás mindvégig megfigyelhető, ebből fakadóan pedig igen nehéz megállapítani az egyes szavak átvételének pontos idejét. Noha vannak fennmaradt nyelvemlékeink, ezek csak egy közelítő jelzést adnak, emellett érdemes figyelembe vennünk hangtani és kultúrtörténeti ismereteket is. A latin jövevényszavak esetében leginkább az anyagnevek terén jelentkeztek, ide tartozott a *kamuka* (1380.) (KISS-PUSZTAI 2005:386-387).

Mint említettem, a vulgáris latin provinciákban használatos és számos népnyelvi elemmel kevert változata jelentette az újlatin nyelvek alapját. Ezen nyelvek közül a magyar leginkább három nyelvvel érintkezett, az olasszal, a franciával és a románnal, és ez a kapcsolat az ómagyar kor óta folyamatosan jelen van. Az a tény, hogy ezek a nyelvek közös tőről fakadnak, meglehetősen nehézé teszi az átadónyelv megállapítását, és vannak olyan esetek is, ahol a két nyelv egymáshoz való viszonyát is nehéz megállapítani. Emellett pedig az sem biztos, hogy ezek a szavak közvetlenül az átadóktól kerültek át a magyar nyelvbe, hanem valamilyen közvetítőnyelv segítségével. Ezek ellenére különböző társadalom- és művelődéstörténeti tényezők segítségével képesek lehetünk meghatározni az eredeti átadónyelvet, így célszerűbb további kategóriákat is megjelölni, mivel a francia és az olasz nyelvhez kapcsolódóan találtam példákat a kutatásomban (KISS-PUSZTAI 2005:386-388).

Elsőként tehát a francia jövevényszavakat fogom vizsgálni. A francia királyi dinasztiák meglehetősen nagy presztízzsel rendelkeztek, így nem válik meglepővé az a tény, hogy az Árpád-ház is igyekezett minél szorosabb kapcsolatokat kialakítani velük. Ez már a 11. század végén is megmutatkozik, majd tovább folytatódik a 12–13. század folyamán is. Azonban az ilyen jellegű kapcsolatok sosem

merülnek ki abban, hogy a házaspár egyik tagja francia származású, mivel a vele együtt érkező udvari személyzet jelentős része is francia lesz. Ennek köszönhetően pedig a nyelvi helyzet különböző átvételekre alkalmas lesz, mivel fennáll a már említett kulturális és társadalmi életben jelentkező különbség (KISS-PUSZTAI 2005:387-388).

Ez a kapcsolat először III. Béla uralkodása (1172–1196) alatt válik igazán jelentőssé, akinek mindkét felesége francia származású volt, illetve több utódja is a francia udvarból választott magának házastársat. Ám ezek a kapcsolatok nemcsak a királyi családok között, hanem a nemesi családok között is megjelentek. Így a magyarok nemcsak a lovagi kultúra szavaival ismerkedtek meg, hanem az egyházi kapcsolatok is jelentőssé váltak, mivel kapcsolatba kerültek az ottani szerzetesrendekkel, valamint számos diák folytatott külföldi tanulmányokat különböző francia intézményekben (KISS-PUSZTAI 2005:387-388).

Noha a kapcsolat jelentősége vitathatatlan, nem találunk olyan sok francia eredetű szót, mint ahogyan azt ilyen hosszú időn át tartó kapcsolatok alapján elváránk. Vizsgálatom során egyedül a *csemelet/kamilot* (1311) 'teveszőr posztó' volt igazoltan ófrancia eredetű (TESz).

A francia hatás mellett kimutatható az ómagyar korban egy erőteljes olasz hatás is, mely eleinte az olasz papok munkájának volt köszönhető, ám a 12. századtól kezdve a keresztes hadjáratok, a kereskedelmi kapcsolatok és a Dalmácia birtoklásáért folytatott háborúk ugrásszerű növekedésével ez a hatás a többszörösére növekedett. Ugyanezt mondhatjuk el a későbbi korokról is, hiszen az Anjou-uralkodócsalád itáliai politikája mentén szintén gyakoriak voltak a különböző kapcsolatok. Ugyanez elmondható Hunyadi Mátyás uralkodása (1458–1490) uralkodása során is, akinek második felesége, Beatrix szintén itáliai származású volt (KISS-PUSZTAI 2005:388-389)

Ez a rövid áttekintés érzékelteti, hogy a korszakban igen sok művész, nemes illetve egyházi ember érkezett az országba, ami szintén a nyelvi kölcsönzések számára megfelelő közeget alakított ki. A magyar-olasz kapcsolatok a középkor folyamán nem voltak egyoldalúak, mivel Nagy Lajos uralkodása idején a magyar katonák részt vettek az itáliai hadjáratokban, emellett pedig szintén számos magyar diák tanult a nagyobb olaszországi egyetemeken, Pisában, Padovában vagy Bolognában (KISS-PUSZTAI 2005:388-389).

A 15. században tapasztalható török terjeszkedés ellenére is folyamatosan kerültek be az olasz jövevényszavak a magyar nyelvbe. A korszakban nem volt egységes olasz nyelv, ám több hangtani kritérium alapján is azt állapíthatjuk meg, hogy az átvett szavak többsége valamelyik észak-olasz nyelvjárársból származik. Ezekben a szavakban gyakoriak az *š*-ezés, valamint a szóvégi *o* és *e* hiánya, míg az olasz köznyelvben vagy a többi nyelvjárársban a szavak végén gyakori az *o* és *e* a szavak végén, illetve az *š* helyett *s*. Az általam vizsgált szavak közül a TESz

részben idetartozónak tekinti a *fátyol* (1250 k.) szót, ugyanakkor itt felmerült az a lehetőség is, hogy származékszóként alakult ki végső formája (KISS-PUSZTAI 2005:388-389).

Már az ómagyar kor során is találkozunk egy újabb török nyelvi hatással, mivel a kapcsolataink nem szakadtak meg a különböző törökségi népekkel, bár azok korántsem olyan erősek, mint amilyen a honfoglalás előtt volt. Az egyik jelentősebb népcsoport a besenyőké volt, akik a 11. század folyamán kiszorultak korábbi szállásterületükről, így a Kárpát-medence irányába mozdultak el. Bevándorlásukról nem rendelkezünk túl sok írásos emlékekkel, bár minden bizonnyal részt vehettek a kalandozásokban, mígnem a nyugati határok őrzésével bízták meg őket. Ugyanakkor a mindenkori királyi hatalom feltétlenül ügyelt rá, hogy a csoportok ne alkothassanak egy nagy tömböt, hogy a besenyők ne hozzanak létre önálló akciókat vagy esetleg lázadásokat, így végül szétszóródtak és nyelvileg teljeen beolvadtak a magyarságba (KISS-PUSZTAI 2005:389-390).

A másik jelentős törökségi népcsoport a kunoké volt, akik 1239-ben érkeztek a tatárok elöl menekülve. IV. Béla (1235–1270) befogadta őket, ám a lakosság ezt nem nézte jó szemmel, végül összecsapások következtek, így hamarosan elhagyták az országot. A tatárjárás után IV. Béla behívta őket az országba, ahol keresztény hitre való térésük mellett folytathatták nomadizáló életmódjukat. A későbbi uralkodóknál egyre nagyobb szerepet töltöttek be, míg végül IV. László (1272–1290) meggyilkolása után a törvény erejével igyekeztek visszaszorítani a nomád életmódot (KISS-PUSZTAI 2005:389-390).

A biztosan kun eredetű szavak számának meghatározása nehézségekbe ütközik, mivel a törökből átvett jövevényszavak csuvasos elemeit könnyű elválasztani, ám a nem ebből a rétegből származó szavakat már nehéz elkülöníteni, mert nem lehet pontosan meghatározni, hogy honfoglalás előtti vagy utáni átvételről van szó. A csatos szó etimológiája pontosan jól ábrázolja a kettős eredet problematikáját. Ez a szó egyrészt magyarázható honfoglalás előtti török átvételként, ezt az is alátámasztja, hogy az eredeti szó szintén 'összekapcsol, összeköt' jelentéssel rendelkezik, de emellett felbukkant a kun-besenyő átvétel lehetősége is, bár ez a származtatás jelentéstani problémákba ütközik (KISS-PUSZTAI 2005:389-390).

A fenti nyelvek mellett még találkozunk egyéb vándorszavakkal is, melyek több irányból és kultúrkörből kerültek be a magyar nyelvbe. A vizsgálat szempontjából jelentős, hogy itt is találkozhatunk divatcikkekkel, valamint fegyverekkel és fűszerekkel is, melyeknek jelentős része Kelet-Európa esetleg Ázsia irányából származik, és általában a megnevezések a tárgygal együtt kerültek be a magyarság kultúrájába. Ezekben az esetekben azonban más nyelvek is részt vesznek a folyamatban közvetítőnyelvként, ilyenek lehetnek például a különböző

szláv illetve újlatin nyelvek, a német, valamint adott esetben más, ismeretlen nyelvek is (KISS-PUSZTAI 2005:390-391).

A vizsgálat során az alábbi, újlatin nyelvek közvetítésével átvett szavakat találtam: *atlasz* (1380.), *tabit* (1503.) 'ripsznek tekinthető selyemszövet, amit virágosan vagy simán arany, vagy ezüstfonallal vontak át' és a *suba* (1290.). Ezek mellett felbukkantak a szláv nyelvek által közvetített szavak is, ilyen volt a *futa* (1516.), *csizma* (1492.), *dolmány* (1405.), illetve részben még idesorolható a *karasia* (1520.) is, mivel ez lehetett akár az olasz, akár a szerb-horvát nyelv közvetítésével átvett szó is. Érdeemes megemlíteni, a *kecele* (1509.) szót is, mivel ez is a latin közvetítésével került be a magyarba, ám itt fontos megemlíteni, hogy bizánci-görög eredetű szóról beszélünk. Az utolsó csoportot a vándorszavak körében a német segítségével átvett szavak jelentik, ilyen volt a *gránát* (1520.) 'rendszerint vörös színű féldrágakő' is, míg *gyolcs* (1372 u./1448 k.) szavunk már teljes egészében a német nyelvből származik (KISS-PUSZTAI 2005:390-391).

Nyelvtörténetünk következő jelentős korszaka a középmagyar kor. Ez az időszak 1526-tól 1772-ig, a mohácsi vésztől a magyar felvilágosodás kezdetéig tartott. A középmagyar kor történelmi hányattatásai, az ország három részre szakadása, majd a be- és kitelepülő népcsoportok nyomán történt átalakulás nyomot hagyott mind a magyar nyelvben, mind a nyelvjáráásokban. Az ómagyar korban említett nyelvi átvételek itt is megjelennek, emellett pedig számolnunk kell egy jelentősebb német valamint déli szláv réteggel is, melyek korábban csak közvetítőnyelvként voltak jelen. A korszakból egyre több nyelvmemlék maradt fenn, mivel a könyvnyomtatás egyre elterjedtebbé vált, ezáltal az anyanyelvhasználat is egyre inkább általánossá vált, illetve kialakult az a szépirodalmi nyelv is, mely lehetővé tette a normalizálást is (KISS-PUSZTAI 2005:16).

Ebben az időszakban is jelentős volt a különböző szláv nyelvekből átvett szavak aránya, leginkább a szerb-horvát, szlovák és szlovén elemek kerültek be a magyar nyelvbe. Ilyen szavunk például a *kucsma* (1682.). Emellett pedig az oszmán hódítások során a legtöbb oszmán-török szavunkat szintén déli szláv közvetítéssel vettük át, melyeket később részletesebben kifejtek (KISS-PUSZTAI 2005:625-626).

Érdeemes még megemlíteni az erős német nyelvi hatást, mely a Habsburg-uralomhoz köthető. Bécs lett az a művelődési központ, ahol a magyar arisztokrácia találkozott az újabb európai eszmékkel, igazodott a divathoz valamint elsajátította a nyugat-európai társadalmi etikett szabályait. A törökök kiűzése után jelentős mennyiségű német nyelvű lakosságot telepítettek be az ország több területére is, valamint az itt megforduló katonák többsége is német nyelvű volt. A német nyelvből átvett szavakat két főbb nyelvjárási csoportba sorolhatjuk, ezek közül az egyik a bajor-osztrák, míg a másik a középnyémet (KISS-PUSZTAI 2005:626-627).

Mivel gyakori volt a nyelvi érintkezés, így több fogalmi körbe is az átvett szavakat: öltözködés, étkezés, kézművesség és katonaság. Mint említettem, két nagy nyelvjárási csoportba oszthatók a németből átvett szavak. Az első ezek közül a bajor-osztrák, melyből a *lajbi* (1736.), *pruszlik* (1696 u.), *rékli* (1668.) került át a magyar nyelvbe. A középnémetből pedig a *pendely* (1563.), a *karton* (1738.), illetve talán idesorolható a *bunda* (1723.) is, bár ennek eredete bizonytalan. Szintén ebbe a kategóriába tartozik a cseh nyelvből átvett *dikta* (1558.), valamint a holland eredetű, de német közvetítéssel a magyarba került *flór* (1704.) (KISS-PUSZTAI 2005:626-627).

A latin nyelv hatása továbbra is megmaradt, mivel elterjedt volt illetve magas volt a presztízse is, így rengeteg latin szó került be a magyar nyelvbe. Ezeknek egy része még ma is megtalálható a magyar nyelvben. Ezek közül az egyházhoz kapcsolódó szó a *korozsma* (1548.) 'keresztelő kelengye' (KISS-PUSZTAI 2005:627).

Ebben a korszakban is jelen voltak a különböző újlatin nyelvekből való átvételek szavai is. Ezek közül ismét jelen vannak az olasz eredetű szavak is. A kereskedelmi kapcsolatok már nem voltak olyan élénkek, mint korábban, de még mindig jelen voltak. Magyarországon szolgáltak olasz nyelvű zsoldosok, várépítő mérnökök, illetve a peregrinációban lévő magyar diákok, valamint a papok és főurak is eljuthattak Itália területére. Bécs kulturális szerepe itt is megmutatkozik, mivel jelentős volt a kulturális hatás, fontos volt az olasz nyelv ismerete, az irodalom és a művészet kultusza. Ez a helyzet azonban nehezzé teszi azt, hogy meg lehessen állapítani, hogy egy szó közvetlenül az olaszból vagy esetleg Bécsen keresztül került át a magyar nyelvbe. Ilyen szó a *rása* (1609.) 'sávolykötésű, olykor enyhén bolyhozott gyapjuszövet', a *cipellő* (1650.), mely valószínűleg latin közvetítéssel került át a magyarba (KISS-PUSZTAI 2005:627-628).

Az oszmán-török hatás jelentős mértékűnek tekinthető, mivel a korszakban zajlott a török megszállás 150 éve, ezen időszak alatt rengeteg jövevényszó került át a magyar nyelvbe. Ezen szavak átadói azonban nem feltétlenül a birodalom főbb részeiről származtak, hanem a Balkán térségéről, mivel innen származott a katonaság utánpótlása, illetve itt is kiépült a török birodalmi közigazgatás, illetve megjelentek a különböző kereskedők és a kiszolgáló személyzet. Azonban ezek a népcsoportok nem voltak egységes, mivel a Balkán is etnikailag sokszínűnek tekinthető, így valószínűleg több volt köztük a kétnyelvű ember is, ami szintén befolyásolhatja a nyelvi állapotokat. A török hadsereg jelentős része is ebből a szláv nyelvű lakosságból származott. A hadsereg legértékesebb részeként számon tartott janicsárok általában balkáni keresztény családoktól elszakított gyerekek voltak, akiket egészen fiatal koruktól kezdve a hadseregben való szolgálatra neveltek. Ez a hosszan tartó háborúzás nemcsak a hadsereg embereit hozta át az ország területére, hanem jelentős volt a velük utazó kísérszemélyzet, illetve az

előlük menekülő lakosság száma is, akik szintén beszélték mindkét nyelvet így akár kettős átvételként is átkerülhettek a magyarba (KISS-PUSZTAI 2005:629-630).

Az ilyen módon átkerülő szavak minden esetben tükrözik az iszlám és arab kultúra hatását, ami jelentős mértékben hatott a balkáni szláv nyelvű lakosságra is, így igen nagy nehézségekbe ütközik annak elválasztása, hogy milyen szó került át közvetlenül az oszmán-törökből és hol jelent meg a szláv közvetítő nyelvként. Erdély ilyen szempontból sajátos helyzetben volt, mivel igen szoros kapcsolatot ápolt a Portával, így az ott megjelenő jövevényszavak közvetlenül a törökből kerültek át, illetve néhány ott megjelenő tájszó esetében számolhatunk a román nyelv közvetítésével is (KISS-PUSZTAI 2005:629-630).

Az átvett szavak egy jelentős csoportja a berendezkedéshez kapcsolódott, így azoknak nagy része a török kiűzése után rövidesen elavulttá vált. Megjelentek a mindennapi élet szavai, a dohányzás és a kávézás kifejezései, illetve a vizsgálatom alapját képező öltözködés egyes kifejezései is. Közvetlenül az oszmánból került át a *papucs* (1559.) szavunk. A szerb-horvát közvetítéssel pedig az az alábbi szavak esetében érdemes foglalkozni: *bagazia* (1544.) 'ritka szövésű gyapotkészítmény', ahol igazolhatjuk azt is, hogy a szerb-horvát közvetítéssel átkeült szavak végén gyakori az *-ia* végződés. Az oszmán-török mellett szintén jelentős az arab nyelv szerepe: *salavári* (1585.) és a *zubbony* (1570.). Ezekben az esetekben is láthatjuk, hogy a szerb-horvát a közvetítő nyelv szerepét töltötte be (KISS-PUSZTAI 2005:629-630).

A korszakban is megjelentek a különböző vándorszavak, melyek általában német, olasz vagy valamilyen szláv nyelv segítségével kerültek át a magyarba. Ezeknek egy jelentős csoportját jelentik az arabból átvett szavak, mint a damaszt (1533.), a *muszlin* (1749.). Megtalálhatjuk még vándorszóként az olasz vagy francia közvetítéssel átkeült *porcelán* (1612.) szavunkat is (KISS-PUSZTAI 2005:630).

Az újmagyar kor 1772-től 1920-ig, azaz a magyar felvilágosodás kezdetétől a trianoni békediktátum aláírásáig tart. Ebben a korszakban is találkozhatunk az erőteljes német nyelvi hatással, ám 1844-től a magyar vált hivatalos nyelvvé. Ebben a korszakban zajlik a nyelvújítás folyamata is, valamint megjelenik az iskolakötelezettség, így egyre jobban csökken az írni-olvasni nem tudók száma. Kialakul a sztenderd és az irodalmi nyelvváltozat, mely szintén lehetővé teszi az árnyaltabb kifejezésmódot (KISS-PUSZTAI 2005:16)

Noha továbbra is rendkívül szoros volt az osztrák-magyar viszony, a különböző népi-nemzeti törekvések ezt próbálták tompítani, és a szabadságharc bukása után megjelent egy széleskörű osztrákellenesség is, mivel a német a mindennapi életben is megjelent, melynek több oka is volt. Bécs továbbra is kulturális központ maradt, így közvetítő szerepét nem lehet figyelmen kívül hagyni, valamint

a korszakban lezajlott egy jelentős mértékű urbanizáció is, mely nemcsak Bécs városát érintette, hanem a már egyesült Budapestet és egyéb városokat is, ahol szintén nagy arányban volt jelen a német nyelvű lakosság. Ezek az emberek ugyan gyorsan asszimilálódtak, de a városok nyelvében ezzel párhuzamosan egyre több német eredetű szóval találkozhatunk. Az oktatásban a német szintén fontos szerepet töltött be, mivel ez jelentette az előrelépés lehetőségét. Az írott köznyelvben azonban nem minden változat jelent meg, mivel ezeknek egy része a bizalmas nyelvhasználatot követte, esetleg a szaknyelvhez kapcsolódott vagy a nyugat-magyarországi nyelvjárási elemeket jelentette meg. Vizsgálatomban a *ka-cagány* (1789/93.) mutatott német hatást (KISS-PUSZTAI 2005:732-733).

Összességében azt tapasztaltam, hogy a vizsgálati anyagban szereplő szavak nagy része erőteljesen közvetíti, hogy melyik nyelvből került át a magyarba. Az anyagnevek esetében hangsúlyosan volt jelen az arab, illetve oszmán-török származtatás, ami nem meglepő, mivel a Keletről érkező luxuscikkek nagy részét az anyagok tették ki. A magyarság esetében azonban ennek van egy másik, ugyanilyen nagy hatást mutató oka is. A törökökkel évszázadokon át voltunk kulturális, gazdasági és kereskedelmi kapcsolatban, amely elkerülhetetlenné teszi, hogy a két érintkező nyelv ne hasson egymásra. Az egyes ruhadarabok esetében már jóval színesebb képet kapunk, itt egyszerre jelennek meg a szláv illetve a német nyelvi hatások, bár itt is találtam néhány törökségi elemet. A szláv és a német hatás szintén az együttélésből fakad, melyről korábban már részletesen beszéltem.

5. Dolgozatom lezárásaként szeretném röviden összefoglalni kutatásom céljait, illetve azok megvalósulását. Alapfelvetésem volt, hogy a Jászság egy olyan határhelyzetben lévő terület, melyre több irányból is érkezett hatás. A Zagyva és Tarna folyók által határolt 18 falut nyelvjárási szempontból nem tudjuk egyetlen területhez sem hozzákapcsolni, így vizsgálatomban próbáltam azt a két nagyobb nyelvjárási területet összevetni, melyek hathattak a jászokra. Ez a két terület a déli palóc illetve a Tisza-Körös vidéki nyelvjárási volt. Ezeknek egyes jellemzőit összevettem, majd a jellemzőket megpróbáltam a kutatás eredményeként létrejött szavakra alkalmazni. Ezeket az adatokat felhasználva jutottam el a jász nyelv jellemzőihez, melyet nyelvjárási szempontból nem tekinthetünk egységesnek, hiszen a jelenségek általában csak néhány falu területét jellemzik.

Ezt követően a különböző szóalkotásmódokkal foglalkoztam, ahol megta-paszthalhattam, az egyik leggyakoribb szóalkotásmód, a szóképzések jelentőségét, melyeknél leginkább az igékből képzett névszókkal találkoztam. Bemutattam a képzők általános jellemzőit, melyek alapján megkülönböztethetőek más toldalék-morfémáktól, valamint azt is, hogy a képzők bemutatásának négy fő jellemzőjét:

a produktivitást, a gyakoriságot, a képzőfunkciót és a rokonértelműséget. A szóalkotásmódok másik jelentős típusaként tartjuk számon az összetételeket, melyeknek főbb típusait szintén megjelenítettem és bemutattam a dolgozatban.

Ritkább szóalkotási módok között találhatjuk meg az elvonásokat, melyeknél a vélt vagy valós képző elvonását példákkal is be tudtam mutatni. A ritka szóalkotási módok között megtalálhatjuk még a tulajdonnevek köznevesülését, melyeknek két főbb típusát, a tulajdonnevekből és a földrajzi nevekből kialakult közneveket különböztettük meg, noha ezek a szavak nem minden esetben a magyarban köznevesültek. Ezekben az esetekben talán levonhatjuk azt a következtetést, hogy a magyartól eltérő nyelvekben is megjelenhet ez az eljárás mód.

Ezt követően pedig a szókincs eredetének egy olyan változatát mutattam be, amely az átvételek különböző csoportját jelenti. Az átvételek bemutatásakor először az adott nyelvtörténeti korszak rövid leírásával kezdtem a bemutatást, majd ezt követően a jövevényszavak csoportosítottam olyan módon, hogy melyik volt az a nyelv vagy nyelvcsalád, amelyből átvettük az adott szót. A nyelvtörténet során a magyarság rengeteg más nyelvvel került kapcsolatba. Szinte állandóan jelen vannak a törökségi, a szláv, a latin illetve újlatin nyelvekből, valamint a német nyelvből való átvételek. A ruházat készítésekor felhasznált anyagok nevében gyakran találkozhatunk a török illetve arab eredettel, amely nem meglepő, mivel ezeket az árucikkeket általában ott készítették, vagy a közvetítésükkel kerültek Európa területére. Emellett találkoztunk még néhány szláv átvétellel valamint különböző vándorszavakkal is.

A ruházat esetében már nem ilyen egyértelmű a kép. A belső keletkezésű magyar szavak mellett igen gyakori volt a német eredetű szavak jelenléte is, ami szintén nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a német nyelv milyen mértékben hatott a magyarságra a történelem folyamán. Néhány esetben találhatunk adatokat a szláv illetve török nyelvből való átvételre is, melyek szintén jelentős mértékben megalapozottak voltak kulturális szempontból.

Dolgozatomban próbáltam minél teljesebb áttekintést adni a jász viseletről nyelvészeti szempontból. A vizsgálat során néhány esetben olyan eredményeket kaptam, melyek még számomra is meglepőek voltak, mivel nem gondoltam volna, hogy a viselet ilyen jelentős mértékben képes tükrözni nemcsak a magyar, hanem az egyéb külföldi nyelvi hatásokat is.

Irodalom

- BATHÓ EDIT 2011. Hagyományörzés a Jászságban. *Földrajzi közlemények* 3: 237–248.
- BATHÓ EDIT 2013. *A jász viselet*. Jászberény, Jász Múzeumért alapítvány
- DÁVID KINGA 1991. A Jászság nyelvének néhány sajátja. *Nyelvelő* 2: 19-26.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai kiadó
- KESZLER BORBÁLA (szerk.). 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KISS JENŐ szerk. 2003. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris kiadó
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. *Új magyar tájszótár*. 1–5. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.